

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет психології
Кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки

На правах рукопису

Дробот Анна Ігорівна

«Протидія сексуальному насильству над дітьми в інтернеті»

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня
магістра соціальної роботи

Науковий керівник :
кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної
реабілітації та соціальної педагогіки,
Байдарова Ольга Олегівна

Допустити до захисту в ДЕК
Кафедра соціальної реабілітації
та соціальної педагогіки
Завідувач кафедри соціальної реабілітації
та соціальної педагогіки
доктор психологічних наук, професор
О.В. Чуйко

(підпис)

Київ - 2022

РЕЦЕНЗІЯ

**на кваліфікаційну роботу здобувача вищої освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-наукової програми «Соціальна реабілітація»
на здобуття освітнього ступеня магістра**

**на тему: «Протидія сексуальному насильству над дітьми в інтернеті»
ДРОБОТ АННИ ІГОРІВНИ**

Актуальність теми дипломної роботи Дробот А. І. обумовлена значним поширенням сексуального насильства над дітьми в інтернеті, недостатньою мірою вивчення явища та необхідністю розбудови системи профілактики й реагування на онлайн-небезпеки, пов'язані із сексуальним насильством над дітьми.

Слід відзначити належний методологічний рівень рецензованої роботи, її в цілому вдалу загальну побудову. У якості мети наукової роботи здобувачка обрала розробку моделі протидії сексуальному насильству над дітьми та сексуальної експлуатації дітей в інтернеті на рівні школи. Поставлені у науковій роботі завдання для досягнення цієї мети є послідовними та узгодженими. Для їх розв'язання у ході дослідження здобувачка добрала низку відповідних загальнонаукових та спеціальних методів.

До переваг роботи слід віднести ретельне вивчення і аналіз досліджуваного явища, а саме: визначена чітка класифікація онлайн-ризиків, окреслені основні види сексуального насильства над дітьми в інтернеті, запропоноване власне визначення поняття «сексуальне насильство над дітьми в інтернеті», з'ясовані найбільш поширені існуючі стратегії протидії явищу. Цікавим надбанням у роботі є розроблена трирівнева модель протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті, яка відображає зміст діяльності кожного з суб'єктів (заклади освіти, соціальні служби, служби у справах дітей, органи внутрішніх справ, спеціалізовані

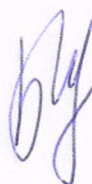
служби допомоги (гарячі лінії/телефони довіри), центри з надання реабілітаційних послуг) на трьох рівнях протидії: первинна профілактика, вторинна і третинна. У практичній частині роботи подано власну розробку – пам'ятку для працівників школи (адміністрації, вчителів, психологічної служби) щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в школі. Фінальні висновки є змістовними й лаконічними та відповідають поставленим завданням.

Рецензована робота являє собою закінчене самостійне дослідження, містить елемент новизни і має практичну значущість.

Кваліфікаційна робота Анни Дробот «Протидія сексуальному насильству над дітьми в інтернеті» в цілому відповідає всім вимогам і може бути рекомендованою до захисту на ДЕК з позитивною оцінкою.

Рецензент

**Кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології розвитку**

Наталія БУЛАТЕВИЧ

Відгук наукового керівника
кваліфікаційної роботи на здобуття ступеня магістра
за спеціальністю 231 Соціальна робота
на тему: «Протидія сексуальному насильству над дітьми в інтернеті»
студентки Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Дробот Анни Ігорівни

Актуальність теми, обраної Дробот А.І. для дипломної роботи, обумовлена недостатньою вивченістю явища сексуального насильства над дітьми в інтернеті та необхідністю розбудови системи профілактики й реагування на онлайн-небезпеки, пов'язані із сексуальним насильством над дитиною та сексуальною експлуатацією. У процесі виконання дипломної роботи Дробот А.І. виявила неабияку зацікавленість темою, наполегливість, критичність поглядів та необхідні дослідницькі уміння. Здобувачка зробила об'єктом свого наукового інтересу безпеку дітей в інтернеті, а предметом – фактори ризику та захисні фактори щодо сексуального насильства над дітьми та сексуальної експлуатації дітей в інтернеті. Дробот А.І. ретельно працювала над теоретичними джерелами – працями зарубіжних та вітчизняних дослідників – задля розуміння поняття сексуального насильства над дитиною в інтернеті, факторів ризику, проявів і наслідків сексуального насильства над дитиною в інтернеті. Також вона з'ясувала рівень поширення сексуального насильства над дитиною в інтернеті в Україні та висвітлила приклади досвіду впровадження стратегій протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті. Особливої уваги заслуговують її зусилля, спрямовані на вивчення досвіду впровадження заходів з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті у закладі загальної середньої освіти та розробку пам'ятки для працівників школи (вчителів, адміністрації, психологів, соціальних педагогів) щодо протидії сексуальному насильству над дітьми та сексуальної експлуатації дітей в інтернеті.

Хоча були певні, пов'язані із введенням обмежувальних карантинних заходів, а також введенням воєнного стану в країні, ускладнення в організації роботи зі збору емпіричних даних та апробації запропонованих практичних результатів, в цілому здобувачці вдалося досягти поставленої мети. Результати виконання дипломної роботи презентовано у вигляді тез доповіді на міждисциплінарній міжнародній науково-практичній конференції, а також у вигляді наукової статті, прийнятої до друку у фаховому вітчизняному періодичному виданні (у співавторстві із науковим керівником).

Виходячи з вищезазначеного, враховуючи відповідність набутих випускницею магістратури знань, умінь та компетенцій вимогам стандарту вищої освіти зі спеціальності «Соціальна робота», вважаю за можливе рекомендувати дипломну роботу Дробот А.І. до захисту в ЕК.

Науковий керівник
канд. психол. наук, доцент кафедри
соціальної реабілітації та
соціальної педагогіки

Ольга БАЙДАРОВА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ «СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ В ІНТЕРНЕТІ», ФАКТОРИ РИЗИКУ, ПРОЯВИ І НАСЛІДКИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДИТИНОЮ В ІНТЕРНЕТІ.....	8
1.1. Поняття та види сексуального насильства над дітьми в інтернеті.....	8
1.2. Фактори ризику сексуального насильства над дітьми в інтернеті.....	14
1.3. Прояви та наслідки сексуального насильства над дітьми в інтернеті.....	17
Висновки до розділу 1.....	24
РОЗДІЛ 2. ПОШИРЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В ІНТЕРНЕТІ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ В ОНЛАЙН-СЕРЕДОВИЩІ.....	26
2.1. Вітчизняні дослідження рівня поширення сексуального насильства в інтернеті, поведінки та діяльності дитини в онлайн-середовищі.....	26
2.2. Правове регулювання та реагування на сексуальне насильство над дітьми в інтернеті	31
2.3. Досвід впровадження стратегій протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті (проекти #stop_сехтинг, «Кібербезпека для підлітків», інтерактивний курс «Он-ляндія», чат-бот «Кібер-пес»).....	40
Висновки до розділу 2.....	43
РОЗДІЛ 3. МОЖЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ У ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ НАД ДІТЬМИ ТА СЕКСУАЛЬНІЙ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ В ІНТЕРНЕТІ.....	45

3.1. Дослідження шкільних заходів з протидії сексуальному насильству в інтернеті над учнями.....	45
3.2. Вибудовування моделі протидії сексуальному насильству в інтернеті на рівні школи.....	53
3.3. Розробка та апробація пам'ятки для працівників школи щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті.....	56
Висновки до розділу 3.....	64
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність. Інтернет є впливовим фактором соціалізації сучасної дитини, який може як позитивно, так і негативно впливати на її розвиток. Цифровий простір поглинає усе більше людських практик, надаючи, з одного боку, нові можливості, з іншого – створюючи нові ризики. В умовах пандемії COVID-19 інтернет став провідним каналом доступу до зовнішнього світу через депривацію інших способів комунікації. У березні 2020 року понад 1,5 мільярда дітей та молодих людей у світі постраждали від закриття шкіл та змогли продовжити навчання лише завдяки цифровим технологіям. На початку 2022 року кількість користувачів інтернету у світі зросла до 4,95 мільярда, а рівень проникнення інтернету становить 62,5 % населення світу [22]. Дані показують, що за останній рік кількість користувачів інтернету зросла на 192 мільйони (+4,0 %), але постійні обмеження на дослідження та звітність через COVID-19 означають, що фактичні тенденції зростання можуть бути значно вищими, ніж припускають ці цифри. В Україні цей показник ще вищий: користувачами інтернету є 71,8 % (31,1 млн осіб) від загальної кількості населення, з них майже чверть (18,9 %) – це діти [31]. У 2020 році 96% українських дітей у віці 10-17 років постійно користувалися інтернетом, з них третина проводила в мережі до 5 годин щодня, тож є підстави припускати, що досьгодні ця цифра суттєво збільшилась [20].

Зростання рівня проникнення інтернету, використання мобільних телефонів та соціальних медіа відкрило нові можливості для насильства в інтернеті. Злочини, вчинені з використанням комп'ютерних систем чи телекомунікаційних мереж, являють собою істотну небезпеку для дітей. Збільшення часу перебування дитини в інтернеті через введення карантинних обмежень та послаблення контролю з боку дорослих підвищує ризики для дітей. Національне дослідження засвідчує, що більшість батьків (46,8 %) не контролюють користування дітьми особистими гаджетами під час карантину, а 71,1 % опитаних дітей оцінюють свою свободу користування пристроями та

інтернетом на локдауні як високу [12]. Підвищена вразливість дітей до активних спроб віртуального знайомства і залицяння через інтернет, поширення практик обміну дітьми власними зображеннями сексуального характеру, примусу до сексуальних контактів онлайн та ін. [5] вимагає рішучих та обґрунтованих рішень і дій, спрямованих на запобігання та ліквідацію сексуального насильства над дітьми в інтернеті.

Поза тим, що захист дітей в цифровому середовищі визнано одним із пріоритетних завдань держави, в Україні бракує відповідних наукових досліджень [8]. Тема сексуального насильства над дітьми в інтернеті і поготів є малодослідженою, що позначається на рішеннях, які розробляються владою для протидії злочинам і забезпечення прав дитини в цифровому середовищі.

Об'єкт – безпека дітей в інтернеті.

Предмет – фактори ризику та захисні фактори щодо сексуального насильства над дітьми та сексуальної експлуатації дітей в інтернеті.

Мета – розробка моделі протидії сексуальному насильству над дітьми та сексуальної експлуатації дітей в інтернеті на рівні школи.

Завдання:

1. Визначити поняття сексуального насильства над дитиною в інтернеті, фактори ризику, прояви і наслідки сексуального насильства над дитиною в інтернеті.

2. З'ясувати рівень поширення сексуального насильства над дитиною в інтернеті в Україні та досвід впровадження стратегій протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті.

3. Проаналізувати правове забезпечення діяльності суб'єктів з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті в Україні.

4. На основі вивчення досвіду впровадження заходів з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті у закладі загальної середньої освіти, розробити та апробувати пам'ятку для працівників школи.

Методи:

Теоретичні: розгляд та аналіз наукових статей, звітів досліджень; аналіз нормативно-правових документів; синтез; класифікація; теоретичне моделювання.

Емпіричні:

- вторинний аналіз даних (стенограми фокусованих групових інтерв'ю вчителів 1-4, 5-8 та 9-11 класів, які проводили заняття для учнів у рамках освітньої кампанії #stop_sexтинг, аналіз індивідуальних інтерв'ю дітей, які проходили навчання у рамках освітньої кампанії #stop_sexтинг);

- методи обробки та аналізу емпіричних даних;

- дворівнева апробація розробленого продукту шляхом експертної оцінки розробленої пам'ятки та представників суб'єктів протидії сексуальному насильству в інтернеті (адміністрації, вчителів, психологів, соціальних педагогів).

Мета емпіричного дослідження – вивчення досвіду впровадження заходів з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті у закладі загальної середньої освіти та розробка пам'ятки для працівників школи з протидії явищу.

Завдання:

1. З'ясувати зміст діяльності у закладі загальної середньої освіти щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті;

2. Визначити потреби у проведенні навчання для дітей різних вікових груп щодо безпечної поведінки та захисту від ризиків сексуального насильства в інтернеті;

3. Визначити особливості індивідуальних захисних стратегій дітей та характер сприйняття ними готовності протидіяти онлайн-ризикам;

4. Розробити пам'ятку для працівників школи (вчителів, адміністрації, психологів, соціальних педагогів) щодо протидії сексуальному насильству над дітьми та сексуальної експлуатації дітей в інтернеті.

Вибірку склали учасники освітнього проєкту #stop_сехтинг: 12 вчителів, які проводили заняття, та 8 учнів, які брали участь у заняттях. До експертизи практичної розробки – пам'ятки для працівників школи з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті – залучились 4 експерта.

Базою емпіричного дослідження був освітній проєкт #stop_сехтинг, що реалізується МГО «Міжнародний центр розвитку і лідерства».

Структура роботи: робота складається із трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

Наукові публікації, підготовлені за результатами дослідження:

1. *Публікація тез* у мультидисциплінарній інтернаціональній науково-практичній конференції Digital Transformations of Modernity: Proceedings of the Multidisciplinary International Scientific-Practical Conference (January 24, 2022. Coimbra, Portugal). Chernigiv: REICST, 2022. 154 p. ISBN 978-617-95224-0-6. Дата публікації: 2022-03-02. URL: https://reicst.com.ua/asp/issue/view/conf_mult_01_2022/conf_mult_01_2022.

Назва тез: «Профілактика та протидія сексуальному насильству над дітьми в інтернеті»

2. *Прийнята до друку стаття* у науковому журналі «Ввічливість» (орієнтовна дата друку – початок червня). Назва статті: «Сексуальне насильство над дітьми в інтернеті як цифровий виклик сучасності»

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ «СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО НАД ДІТЬМИ В ІНТЕРНЕТІ», ФАКТОРИ РИЗИКУ, ПРОЯВИ І НАСЛІДКИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДИТИНОЮ В ІНТЕРНЕТІ

1.1. Поняття та види сексуального насильства над дітьми в інтернеті

Інтернет є впливовим фактором соціалізації сучасної дитини, який може як позитивно, так і негативно впливати на її розвиток. Цифровий простір поглинає усе більше людських практик, надаючи, з одного боку, нові можливості, з іншого – створюючи нові ризики.

Однією з ключових проблем є відсутність загальноприйнятої термінології щодо сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей в інтернеті. У національному контексті це обумовлено, окрім іншого, ще й труднощами перекладу.

Вагому роль у формуванні дефініцій у сфері безпеки дітей в інтернеті відіграє Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ) – одна з найстаріших міжнародних організацій, що є спеціалізованим агентством ООН і визначає стандарти в галузі телекомунікацій та радіо. Започаткована МСЕ у 2008 році в рамках Глобальної програми з кібербезпеки (англ. Global Cybersecurity Agenda, GCA) ініціатива під назвою «Захист дітей в інтернеті» (англ. Child Online Protection, COP) розробляє ключові рекомендації та стандарти для підтримки захисту дітей в інтернеті для всіх ключових зацікавлених сторін. МСЕ визнає, що сексуальна експлуатація та сексуальні зловживання щодо дітей (СЕНД) дедалі частіше відбуваються з використанням інтернету або так чи інакше пов'язані з онлайн-середовищем.

Українською мовою форми «сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань щодо дітей» описані у документі «Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для індустрій», що, втім, не є офіційним перекладом чи публікацією МСЕ. Сюди віднесено: «а) схиляння або примушування дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності; б)

використання з метою експлуатації дітей у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці; в) використання з метою експлуатації дітей у порнографії та порнографічних матеріалах», а також «статевий контакт, переважно із застосуванням сили до особи без її згоди» [2].

Глобальний альянс «МиЗахищаємо» (WePROTECT) заохочує країни до прийняття координованих міжнародних та національних заходів реагування для захисту дітей від сексуального насильства та експлуатації стосовно дітей (англ. Child Sexual Exploitation and Abuse, CSEA). В україномовній версії документу ВООЗ «INSPIRE Handbook: action for implementing the seven strategies for ending violence against children», який, між іншим, також не є офіційним перекладом, використовується термін «онлайн СНЕД», який розшифровується як «онлайн сексуальна експлуатація та наруга над дітьми». Онлайн СНЕД включає: а) виробництво, надання доступу, володіння та розповсюдження матеріалів, що містять сексуальну наругу над дітьми; б) залицятися до потенційної дитини-жертви онлайн з метою сексуальної наруги або експлуатації; б) пряме транслювання сексуальної наруги або експлуатації дитини [15].

У проекті «Національної стратегії з захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 року» Міністерства цифрової трансформації України серед ризиків цифрового середовища для здоров'я, розвитку та психічного благополуччя дітей одним із перших вказано поняття «сексуальна експлуатація та насильство на дітьми (СЕНД)» [9], що включає «домагання в сексуальних цілях (кібергрумінг/розбещення), онлайн-вербування дітей для вчинення злочинів, участі в екстремістських політичних чи релігійних рухах або для цілей торгівлі людьми (ризик контактів)». Також окремо виділено такий інтернет-ризик як «кібербулінг та кіберсталкінг (залякування, переслідування та інші форми утисків і погроз), розповсюдження приватних та інтимних зображень дитини, шантаж». Підстави такого розрізнення та поєднання понять неочевидні.

Ключовим терміном у понятті «сексуальне насильство над дітьми в інтернеті» є термін «насильство», що, згідно визначення ВООЗ, є «умисним загрозовим або реальним застосуванням фізичної сили або влади, спрямованим проти себе, іншої особи чи групи осіб, або спільноти, яке тягне за собою або має високу ймовірність спричинити тілесні ушкодження, смерть, психологічну травму, відхилення у розвитку або депривацію» [39]. Тобто насильством вважаються не лише дії, які наносять фізичну шкоду. Насильство може спровокувати виникнення та розвиток захворювань, психологічних травм, небезпечних форм поведінки, низької успішності та залучення до злочинної діяльності. Серед видів насильства, які виділяє ВООЗ – жорстоке поводження з дітьми, булінг, насильство в молодіжному середовищі, насильство з боку статевого партнера, сексуальне насильство, емоційне (психологічне) насильство і присутність дітей при сценах насильства) – тільки булінг та сексуальне насильство позначено як такі, що можуть проявлятися і у віртуальному просторі (останнє – як сексуальна експлуатація в інтернеті).

Насильство в інтернеті (або «кібер-насильство») є загальним терміном для всіх форм насильства або домагань з використанням цифрових пристроїв. Насильство в інтернеті існує у багатьох формах, починаючи від сексуального домагання в інтернеті, переслідування та знущань, і закінчуючи мовою ненависті, онлайн-тролінгом, крадіжкою особистих даних та зломом.

Особливо цінним для всіх, хто працює над запобіганням та ліквідацією всіх форм сексуальної експлуатації та сексуального насильства над дітьми, є розроблені Міжвідомчою робочою групою і прийняті в Люксембурзі Керівні принципи – настанови щодо розуміння та використання різних термінів і понять (тому вони отримали назву «Люксембурзькі рекомендації» [36]). Цей документ об'єднує, упорядковує та розмежовує суміжні поняття, з якими фахівці у сфері протидії сексуальному насильству над дітьми можуть зіткнутися у своїй роботі. Зокрема, він визначає, що термін «сексуальне

насилство над дітьми в інтернеті» (англ. online child sexual abuse) став широко вживаним терміном для позначення як сексуального насилства над дітьми, якому сприяють ІКТ (наприклад, онлайн-грумінг), так і сексуального насилства над дітьми, яке вчиняється в інших місцях, а потім повторюється шляхом поширення в інтернеті через, наприклад, зображення та відео (стає «сексуальною експлуатацією дітей в інтернеті»). Переважним терміном у випадку першого є «сексуальне насилство над дітьми через інтернет» (англ. online-facilitated child sexual abuse).

В Україні термін «сексуальна експлуатація дітей та сексуальне насилство стосовно дітей» був нормативно закріплений шляхом ратифікації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насилства у 2012 році [16]. Цей документ, ухвалений у 2007 році в Іспанії на острові Лансароте (звідси назва «Лансаротська Конвенція»), набув чинності у 2010 році та був підписаний всіма державами-членами Ради Європи, що зобов'язувало їх криміналізувати конкретні дії, аби покласти край насилству, експлуатації, торгівлі людьми та усім формам насилства і жорстокого поводження з дітьми.

Кібербулінг – знущання, приниження, агресивні напади, які здійснюються за допомогою різних гаджетів з використанням інтернету та мобільного зв'язку (через електронну пошту, в чатах, соціальних мережах, на вебсайтах) – може набувати сексуального характеру. У зв'язку з тим, що до законодавства України не внесене окреме визначення «кібербулінгу», окрім згадки в Указі Президента України «Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі» [17], ця форма сексуального насилства над дітьми в інтернеті знайшла своє відображення лише у тлумаченні булінгу.

Аналіз, порівняння та синтез визначень різних видів насилства, вироблених для закріплення права на захист від сексуальної наруги та експлуатації, дозволяє нам сформулювати визначення поняття «сексуальне

насильство над дітьми в інтернеті» – це кримінальні дії сексуального характеру, що здійснюються за допомогою засобів електронної комунікації, не передбачає згоди іншої сторони і порушує її права на повагу до честі та гідності, право на приватність та захист від усіх форм насильства. Як бачимо, дане поняття виникає на перетині таких явищ, як насильство, власне, сексуальне насильство та насильство в інтернеті (або «кібер-насильство»).

У практичній діяльності, спрямованій на забезпечення прав і свобод дитини, її захист від будь-яких форм сексуального насильства, експлуатації та зловживань в цифровому середовищі, використовується декілька класифікацій різновидів сексуального насильства над дітьми в інтернеті.

У рамках методології британського проєкту «De Shame» [35] серед видів сексуального насильства над дітьми в інтернеті виділяється:

1. *Обмін сексуальними зображеннями (та відео) без згоди* – сексуальні фото та відео людини знімаються та поширюються без її на те згоди;

2. *Експлуатація, примус чи погрози* – особу, яка отримує погрози сексуального змісту, примушують брати участь у сексуальній поведінці (онлайн) або шантажують сексуальним контентом. В українських джерелах цей тип насильства визначають онлайн-грумінгом (чи кібергрумінгом) – це пропозиція та заохочення дівчат (частіше дорослим/групою дорослих) надсилати особисті фотографії відвертого характеру, заклик до спілкування на тему сексу. Розпочинається з вивчення інформації про дівчину/хлопця у соціальних мережах, далі – пропонування себе “у друзі”/”підписники”, листування на теми, цікаві підліткові, приєднання до групи, створеної підлітками, налагодження довірливих стосунків через онлайн-ігри та обмін популярним контентом. Подальший шантаж має назву “сексторшен” (дитині погрожують розповсюдити її інтимні фото та відео, якщо не будуть виконані певні умови – злочинець вимагає більше контенту, грошей, а згодом наполягає на особистій зустрічі).

3. *Сексуальний булінг* – особа постійно зазнає нападок або систематично виключається з певної групи людей за допомогою використання контенту сексуального змісту, що принижує, засмучує або дискримінує її (наприклад, “доксинг” (англ. doxing) – явище, коли персональна інформація, наприклад, контактні дані, публікується онлайн разом із контентом сексуального характеру, на кшталт “вона/він доступна/ний”).

4. *Небажана сексуалізація* – особа отримує небажані запити, коментарі про сексуальне життя та інший контент сексуального характеру (наприклад, коли дівчина отримує небажані “дікпіки” (з англ. dickpics – зображення пеніса).

Варто зазначити, що часто ці 4 типи сексуального насильства над дітьми в інтернеті перетинаються та відбуваються одночасно. Також варто пам'ятати, що онлайн-насильство може траплятися водночас із сексуальними домаганнями та насильством, булінгом, зловживанням всередині родини, знущаннями та переслідуваннями у реальному житті.

Постраждалими від зазначених вище типів насильства в інтернеті можуть бути як дівчата, так і хлопці, але частіше це відбувається з дівчатами, і такі випадки часто призводять до більш негативних наслідків (наприклад, за факт потрапляння у таку ситуацію дівчат часто засуджують і звинувачують суворіше, ніж хлопців).

Експертами українського освітнього проєкту #stop_сехтинг [18] визначені такі види сексуального насильства над дітьми в інтернеті:

- *Секстинг* – це обмін власними фото-, відео- та текстовими матеріалами інтимного характеру, із застосуванням сучасних засобів зв'язку: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж;

- *Сексторшен* – це налагодження незнайомцями довірливих стосунків в інтернеті з метою отримання приватних матеріалів, шантажування ними та вимагання грошей чи додаткових матеріалів;

- *Онлайн-грумінг* – це побудова дорослим/групою дорослих осіб довірливих стосунків з дитиною (підлітком) з метою сексуального насильства онлайн чи у реальному житті;

- *Кібербулінг* – систематичне цькування та вчинення насильства за допомогою засобів електронної комунікації. Він може відбуватися в соціальних мережах, месенджерах, ігрових платформах та мобільних телефонах. Це неодноразова поведінка, спрямована на залякування, провокування гніву чи приниження тих, проти кого він спрямований;

- Порнографічний контент (продукція порнографічного характеру) – будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, в тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція ЗМІ, зокрема, електронних, змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру.

З'ясовано, що поняття «сексуальне насильство над дітьми в інтернеті» не має свого визначення у нормативно-правових документах та наукових джерелах, тому нами було запропоноване власне визначення поняття. Основними видами сексуального насильства над дітьми в інтернеті визначені: секстинг (сюди відносимо небажану сексуалізацію як наслідок), кібербулінг, сексторшен, онлайн-грумінг та порнографічний контент.

1.2. Фактори ризику сексуального насильства над дітьми в інтернеті

У контексті проблеми кіберзлочинності діти визначаються як найбільш незахищена категорія населення, яка користується майже безмежними онлайн-ресурсами для самореалізації та саморозвитку, спілкування, навчання, дозвілля. Проте почасти не усвідомлює більшість онлайн-небезпек: комп'ютерні віруси; нелегальні та шкідливі матеріали, що не відповідають віковим особливостям і негативно впливають на

фізичне та психічне здоров'я дітей (контент для дорослих, пропагування різних видів насильства, шкідливих звичок, сексторшен, кібергрумінг та ін.); кібер-хуліганство (кібербулінг, гриферство тощо); шпигунські програмні забезпечення, фішинг, фармінг; спам (миттєві повідомлення, блоги, вікі, SMS-повідомлення); недостовірна інформація; торгівля людьми.

Як відзначають А. В. Пазюк та О. О. Черних [11], питанню використання дітьми інтернету та їх безпеки онлайн приділяється увага у документах міжнародних організацій, дослідженнях науковців різних галузей, спеціалістів правоохоронних органів та у засобах масової інформації, бізнесових та громадських організацій усіх рівнів. Разом з тим багато питань, які стосуються успішного використання інтернету та безпечної поведінки онлайн, залишаються малодослідженими в українському науковому просторі та неврегульованими на рівні національного законодавства.

Британські вчені С. Лівінгстон та Л. Хеддон [32], проаналізувавши понад 400 досліджень поведінки дітей онлайн в різних країнах, класифікували онлайн-ризики, у тому числі сексуального характеру, за трьома критеріями: 1) зміст: дитина як одержувач – порнографічний/шкідливий сексуальний зміст; 2) контакти: дитина як учасник – зустріч з незнайомцями, підготовка до зустрічі; 3) поведінка: дитина як діяч – створення/завантаження порнографічних матеріалів.

Українські дослідники А. Б. Кочарян та Н. І. Гущина [4] одні з перших в Україні склали перелік найбільш поширених онлайн-небезпек для дітей, який сьогодні можна критикувати за несистемність. Однак цікавим є те, що у цьому переліку не менше половини онлайн-небезпек так чи інакше пов'язані із ризиками сексуального насильства, зокрема: нелегальні та шкідливі матеріали, що не відповідають віковим особливостям і негативно впливають на фізичне та психічне здоров'я дітей (небажаний контент): контент для дорослих, пропагування сексуального насилля над дітьми, жорсткої поведінки, шкідливих звичок тощо, онлайн-зваблення дітей;

кібергрумінг (як різновид кібер-хуліганства); онлайн-хижаки; створення у мережі профайлів для виявлення інтересів дитини та ін.

В основу концепції INSPIRE (це комплекс заходів, які можуть бути використані кожним, хто націлений боротися з насильством по відношенню до дітей та підлітків – від державного управління до окремих людей, від громадянського суспільства до приватного сектора) покладено такі фактори ризику насильства над дітьми на різних рівнях:

- на рівні індивідуума до факторів ризику відносять біологічні параметри і біографічні дані, такі як стать, вік, освіта, рівень доходу, наявність інвалідності, відставання в розумовому та когнітивному розвитку, психічні порушення, зловживання алкоголем, наркотична залежність і пережиті раніше епізоди агресії або жорстокого звернення;

- на рівні близького оточення до факторів ризику відносяться нестача емоційних прихильностей, погане виконання батьками своїх обов'язків, порушення функцій сім'ї та її розпад, приєднання до групи однолітків з антисуспільною поведінкою, присутність на актах насильства щодо рідної чи прийомної матері, а також ранній чи примусовий шлюб;

- на рівні спільноти до факторів ризику відносять ті особливі обставини, що склались, наприклад, у школах, на робочих місцях і в житлових районах, які підвищують рівень насильства;

- на рівні суспільства до факторів ризику відносяться наявність правових чи соціальних норм, які формують таку суспільну думку, яка провокує насильство або визнає це явище нормальним.

Використовуючи інтернет для спілкування у соціальних мережах, підлітки можуть зіштовхнутися з різноманітними ризиковими чинниками, такими як: *ризик взаємозв'язку*: доступність персональної інформації для зворотного зв'язку; *ризик переконання*: онлайнвий досвід може впливати на особисту діяльність; *ризик постійності*: публікації залишаються в інтернеті назавжди; *ризик експлуатації*: особиста інформація може приносити користь

іншим; *ризик обману*: існує велика кількість дезінформації та викривлення даних; *ризик віктимізації*: інші користувачі можуть використовувати персональну інформацію проти людини, яка її оприлюднила; *ризик звикання*: повторне використання може створити залежну поведінку; *ризик ізоляції*: онлайн-взаємодія може зменшити спілкування та соціалізацію в реальному світі; *ризик імпульсу*: в інтернеті легко сказати те, що не було би сказане особисто.

Серед факторів ризику сексуального насильства та сексуальної експлуатації над дітьми в інтернеті експерти проєкту Cyber Safe виділяють: *прагнення самоствердження у конкурентному середовищі однолітків*; *низький рівень усвідомлення*, що інформацію, поширену у мережу інтернет про себе чи іншого, фактично неможливо видалити; *моральна легкість*, бо булер (-ка) не бачить реакції на свій вчинок, що робить моральні порушення легшими; *невміння конструктивно справлятися з негативними емоціями* (підлітки можуть використовувати соцмережі, щоб позбутися негативних переживань); *можливість помститися анонімно і безкарно* через не вміння вирішувати конфлікти; *ширший обсяг потенційної та залученої аудиторії*; *тотальність переслідування*, від якої ніде не можна сховатися; *підліткова онлайн-культура*, бажання належати до групи («у нас так роблять усі»), без чіткого пояснення мотивів своєї власної поведінки [14].

Таким чином, бачимо, існують різні підходи до визначення факторів ризику. Основними групами онлайн-ризиків було визначено наступні: дитина як «діяч», дитина як «одержувач», дитина як «учасник».

1.3. Прояви та наслідки сексуального насильства над дітьми в інтернеті

Визнано, що будь-яка форма насильства, включаючи знущання та залякування, по відношенню до дитини залишає тривалий слід у її житті і часто має незворотні наслідки для її розвитку та благополуччя, а також її

можливостей для її пізніших життєвих досягнень, послаблюючи саму основу соціального прогресу, створюючи величезні витрати для суспільства, уповільнюючи темпи економічного розвитку та розмиваючи людський та соціальний капітал націй.

Американська дослідниця Е. Хартунг [38] виділяє наступні групи психічних, психологічних та соціальних станів, які можуть сигналізувати про те, що дитина переживає певний травматичний досвід та потребує допомоги (див. табл. 1).

Таблиця 1. Прояви, які можуть сигналізувати, що дитина переживає травматичний досвід

Сфера впливу	Прояви у поведінці та стані дитини
Фізичні зміни	<ul style="list-style-type: none"> - дитина виглядає невиспаною та на уроках чи перервах може засинати; - скарги на головний біль чи біль у шлунку; - швидка втрата ваги чи її набирання; - помітні самоушкодження (порізи, глибокі подряпини, синці) на тілі;
Психічні зміни	<ul style="list-style-type: none"> - розсіяна увага дитини; - тимчасова “втрата” пам’яті, коли дитина забуває свої дії чи слова; - втрата відчуття часу; - регресія поведінки – коли дитина поводить себе так, наче вона молодша за свій вік;
Психологічні зміни	<ul style="list-style-type: none"> - помітний страх чи нервовість дитини, коли вона перебуває у школі; - також спостерігається нервовість чи злість під час використання гаджету; - можуть бути агресивні прояви без явної на те причини; - знижується якість навчальної діяльності, дитина може відмовлятися від усних відповідей;
Соціальні зміни	<ul style="list-style-type: none"> - дитина віддаляється від однокласників та тих, з ким більше часу проводила разом під час перерв; - дитина виглядає депресивною – не комунікує з оточуючими, проявляє пасивність та не приймає участі у спільних обговореннях; - може прогулювати школу посилаючись на погане самопочуття;

	<ul style="list-style-type: none"> - спостерігається замкнутість та однотипові відповіді на питання від дорослих; - батьки можуть скаржитись на те, що дитина зникає з дому; - дитина різко видалила всі свої профілі у соціальних мережах; - у комунікації з'являються нові сленгові слова, які раніше дитина не використовувала; - дитину зустрічають зі школи незнайомі їй люди.
--	--

Вітчизняна науковиця О. Черних [25] виділяє наступну класифікацію загроз для дитини унаслідок використання інтернету (див. таблицю 2).

Таблиця 2. Загрози для благополуччя дитини, пов'язані з використанням інтернету

Сфера благополуччя дитини	Характеристика загрози здоров'ю дитини
Фізична	Астенопатія, біль у спині, шиї, епілепсія, зап'ястний синдром, тенденіти, стенокардія, висипи на шкірі обличчя, хронічний головний біль, запаморочення (виникають від довготривалого користування комп'ютером); зниження концентрації уваги; порушення сну; зустріч з незнайомцями з мережі; педофілія; пропаганда психоактивних речовин, заклики до масового вживання наркотиків; зневага харчуванням; заподіяння собі чи іншим шкоди; суїцид тощо
Психічна	Розповсюдження персональних даних в мережі, порушення конфіденційності недоторканності приватного життя онлайн; експлуатація довіри; кіберагресія, кібербулінг, залякування, розпалювання ненависті та нетерпимість, мова ворожнеч, тролінг; зміст порнографічного або сексуального характеру, секстинг, грумінг, сексторшен; жорстокі та азартні ігри; приниження почуття гідності, порушення прав людини; низька якість інформації та інформаційне перевантаження тощо
Соціальна	Підвищена збудженість і депресивні стани; перешкода для виконання домашніх справ: зменшення часу спілкування в реальному світі; кіберзалякування, залежність тощо
Матеріальна	Реклама, спам, віруси; незаконні завантаження; азартні

	онлайн-ігри; кібератаки, кібертероризм; придбання товару низької якості; втрата коштів; пошкодження програмного забезпечення комп'ютера; піратство; кіберзлочинність; різні форми недобросовісного інтернет-маркетингу, матеріальні збитки
--	--

Експертами освітнього проєкту #stop_sexтинг [18] були визначені наступні наслідки кожного з 5 вище зазначених видів сексуального насильства над дітьми в інтернеті – секстингу, сексторшену, онлайн-грумінгу, кібербулінгу та порнографічного контенту.

Серед наслідків секстингу для дитини виділяють наступне:

- Навіть якщо фото не були опубліковані та залишаються таємницею, дитина постійно перебуває в надзвичайно пригніченому стані: переживає, що її приватні світлини побачать та опублікують сторонні люди, що вона стане об'єктом знущань з боку однолітків. Стан дитини ускладнюється й тим, що їй важко та соромно зізнатися у такому вчинку дорослим, хоча саме їхня участь важлива для вирішення цієї проблеми.

- Однак дуже часто світлини та відео потрапляють в інтернет, де швидко й безконтрольно розповсюджуються між користувачами (у соціальних мережах та чатах класу), що призводить до кібербулінгу дитини – цькування через сучасні засоби комунікації.

- Розповсюдження таких матеріалів може призвести до переслідування дитини в учнівському колективі, виникнення проблем в освітньому процесі. Такі дії загрожують психічному здоров'ю дитини, підривають її довіру до оточуючих, створюють проблеми в побудові стосунків у майбутньому, можуть стати причиною втечі з дому та спроб покінчити життя самогубством.

- Окрім того, секстинг може стати серйозною перешкодою для самореалізації у дорослому житті (під час навчання чи пошуку роботи), оскільки роботодавці можуть побачити світлини у відкритому доступі в мережі.

- Повністю ж видалити будь-яку інформацію, розповсюджену в мережі, практично неможливо. Крім того, ці фото можуть потрапити на сайти з дитячою порнографією.

Серед основних наслідків сексторшену дослідниками визначені:

- Згідно досліджень, 1 з 3 дітей, які мали досвід сексторшену, наносили собі шкоду, вчиняли спроби самогубства через отриману психологічну травму.

- Більшість, хто зіштовхнувся з цим явищем, повідомляють про відчуття самотності, високої тривоги та депресивні думки.

- Психологічна травма, спричинена цим ризиком, впливає на всі сфери життя жертви. Сюди відносять зниження продуктивності, відмову від відвідування навчання, а також уникання місць, де потенційно можна зустрітись зі злочинцем. Тобто, дитина знаходиться в постійній тривозі та переживає страх.

Наслідками онлайн-грумінгу експерти називають:

- Відчуття самотності, відчаю та безвиході, відтак – дитина може погоджуватися на всі умови кривдників.

- Часто у жертви виникає відчуття провини за те, що трапилось, чи думка, що вона на це заслуговує.

- Злочинець порушує довіру дитини і ця зрада впливає на подальшу побудову відносин дитиною з оточуючими. У таких ситуаціях жертва схильна відмовлятися від подальших близьких стосунків протягом довгого часу, часом – і всього життя.

Серед наслідків кібербулінгу для дитини виділяють: психологічні: дитина засмучена, відчуває себе збентежено, іноді навіть злою; емоційні: почуття сорому та втрата зацікавленості в улюблених речах, зміна настрою; фізичні: почуття втоми (втрата сну) або навіть такі симптоми, як болі в животі та головний біль.

Наслідками перегляду дитиною порнографічного контенту вважається:

- Це психологічна травма, яка в тому числі формує у дитини нездорові очікування щодо сексуальних стосунків та ранню сексуалізацію.

- Порнографічний контент у більшості – це матеріали, які зображують принизливі статеві відносини та ніби задоволення від цього тих, хто бере участь. Найчастіше такий контент зображує приниження жінок та насильницькі дії щодо них. У тих, хто переглядає такий матеріал систематично, може скластись враження, що жінці має подобатись таке і в реальному житті.

- Згідно дослідженню, чим більше підлітки бачили сексуальний вміст у фільмах, тим раніше вони починали статеві стосунки і тим більше вони мали випадковий, незахищений секс (згідно дослідженню).

- Порнографія – це один із тригерів стресу. Вивільнення кортизолу має подвійний вплив на мозок. По-перше, велика кількість кортизолу погіршує роботу префронтальної кори, а по-друге, це може посилити почуття тривоги чи депресії.

Дослідження підтверджують, що перегляд порнографії збільшує частоту випадків випадкового сексу, і в більш ранньому віці (В. Лої, Р. Вей) [33]. Збільшується число випадків сексуальних домагань внаслідок перегляду порнографії онлайн (Дж. Браун, Л'Єнгл) [29]. Перегляд порнографії може спровокувати дітей до сексуальних дій відносно інших дітей, може відбуватися сприйняття міфів щодо згвалтування (наприклад, що жертва згвалтування заслуговує на те, щоб бути згвалтованою через те, як вона одягнена) [34].

Сексуальне насильство над дітьми в інтернеті як один із різновидів насильства над дітьми має ще низку наслідків ширшого характеру. Згідно концепції INSPIRE (посібника, де пропонуються дії для різних зацікавлених суб'єктів щодо впровадження семи стратегій задля припинення насильства стосовно дітей) [15], виділяють такі медичні наслідки насильства по відношенню до дітей: порушення медичного здоров'я (агресія, суїцид,

депресія і почуття тривоги, посттравматичний стресовий розлад); травматизм (пошкодження, травми голови, переломи, опіки); неінфекційні захворювання та небезпечні форми поведінки (інсульт, діабет, рак, хронічна хвороба легенів, захворювання серця, ожиріння, алкоголь, низька фізична активність, паління); інфекційні захворювання та небезпечні форми поведінки (алкоголь та наркотики, ВІЧ, незахищені статеві контакти, ЗПСШ, випадкові статеві зв'язки); здоров'я матері і дитини (смерть / в тому числі внутрішньоутробна, небажана підліткова вагітність, ускладнення вагітності).

Якщо говорити про сексуальне насильство над дітьми в інтернеті як початок або продовження насильства над дитиною в реальному житті, то це явище має низку негативних наслідків для охорони здоров'я, економічних витрат, інвестицій в освіту, охорону здоров'я, добробут неповнолітніх, а також завдають шкоди репродуктивному потенціалу майбутніх поколінь. Пережите в ранньому віці дитиною насильство може стати причиною порушень в розвитку головного мозку і пошкодження інших відділів нервової системи, а також функцій ендокринної системи, системи кровообігу, опорно-рухової, репродуктивної, респіраторної та імунної системи, ричому наслідки можуть позначатися протягом усього життя.

Існують переконливі докази того, що пережите в дитинстві насильство підвищує ризик травматизму; ВІЛ та інших захворювань, що передаються статевим шляхом; психічних порушень; уповільненого когнітивного розвитку; поганої успішності в школі і передчасного припинення навчання; ранньої вагітності; проблем з репродуктивним здоров'ям, інфекційних та неінфекційних захворювань [28].

Хоча переживання насильства в інтернеті різняться залежно від людини, важливо визнати, що насильство в інтернеті настільки ж є шкідливим, як і насильство в реальному житті. Хоча зазвичай відсутня фізична шкода, насильство в інтернеті охоплює ширшу аудиторію і часто

залишається безкарним, а докази залишаються в мережі назавжди (що може призвести до повторної віктимізації дитини).

Загалом, онлайн-насильство негативно впливає на різні сфери життя дитини (емоційний стан, фізичне та психічне здоров'я) та може призводити до її страждань.

Висновки до розділу 1. Визначено, що сексуальне насильство над дітьми в інтернеті – це кримінальні дії сексуального характеру, що здійснюються за допомогою засобів електронної комунікації, що не передбачає згоди іншої сторони і порушує її права на повагу до честі та гідності, право на приватність та захист від усіх форм насильства.

До сексуального насильства над дітьми в інтернеті відноситься: *секстинг* (обмін фото-, відео- та текстовими матеріалами інтимного характеру за допомогою сучасних засобів зв'язку); *сексторієн* (налагодження довірливих стосунків в інтернеті з метою отримання приватних матеріалів, шантажування ними та вимагання грошей/додаткових матеріалів); *онлайн-грумінг* (побудова довірливих стосунків з дитиною з метою сексуального насильства онлайн або офлайн); *кібербулінг* (систематичне цькування та здійснення насильства за допомогою засобів електронної комунікації); *порнографічний контент* (будь-які матеріали фото-, відео-формату тощо, які мають детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які мають інформацію порнографічного характеру).

Типологізовано наступні групи факторів ризику: 1) *дитина «одержувач»* – доступ до порнографічного контенту, користування сайтами 18+ (для дорослих), отримання без згоди матеріалів сексуального характеру («дікпіки» тощо), випадкова реклама порнографічних сайтів, ігор 18+ тощо; 2) *дитина «учасник»* – налагодження довірливих стосунків з дитиною з метою шантажу та експлуатації в онлайн-форматі, налагодження близьких

стосунків з метою насильства в онлайн-форматі або реальному житті; 3) *дитина «діяч»* – використовує та обробляє персональні дані з акаунтів іншої дитини у сексуалізованому форматі та у подальшому поширює ці матеріали (наприклад, домальовування пенісів замість квіточок на фотографії тощо), здійснює систематичне цькування іншої дитини у мережі інтернет, пересилає персональні фото- та відео- іншої дитини без її згоди у чати, групи (серед знайомих чи незнайомих людей), завантажує, створює або поширює матеріали сексуального характеру.

Класифіковано такі групи проявів поведінки дитини, які мають стати сигналом для дорослих: *фізичні зміни* (невиспаність дитини, скарги на головну біль чи біль у шлунку, зміна ваги, помітні самоушкодження на тілі); *психічні зміни* (розсіяна увага дитини, втрата відчуття часу, забування дитини своїх слів/вчинків, дитина поводить себе молодше за свій вік); *психологічні зміни* (страх і нервовість дитини, злість та страх під час використання гаджету, агресивна поведінка); *соціальні зміни* (дитина віддаляється від друзів, депресивний вигляд, замкнутість, пропускання уроків, різке видалення профілів у соцмережах). З'ясовано три головних прояви у поведінці дитини, які свідчать про те, що вона зазнала або зазнає сексуального насильства в інтернеті: а) дитина видалила всі профілі у соцмережах; б) дитина змінила номер телефону; в) дитина постійно дивиться в телефон, нервує / або навпаки – не підходить до телефону.

Визначено наступні групи наслідків сексуального насильства над дітьми в інтернеті: *психологічні* (пригніченість стану, відчуття самотності, тривоги, депресія, відчай, збентеженість, відчуття провини за те, що сталося); *психічні* (зниження продуктивності, втрата інтересу до улюбленої діяльності, відмова від навчання, уникнення місць/способів, де потенційно можна зустрітися з злочинцем); *соціальні* (проблеми у побудові стосунків та у самореалізації у майбутньому, втечі з дому); *фізичні/медичні* (біль у животі, головна біль, почуття втоми, втрата сну, підвищення ризику травматизму).

РОЗДІЛ 2. ПОШИРЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В ІНТЕРНЕТІ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ В ОНЛАЙН-СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Вітчизняні дослідження рівня поширення сексуального насильства в інтернеті, поведінки та діяльності дитини в онлайн-середовищі

Доступність і широке використання цифрових технологій обумовило появу низки досліджень, присвячених вивченню змін у використанні медіа дітьми, змін у їхніх у ставленнях, поведінці та когнітивних навичках, а також турботі і посередництву батьків у контакті дітей з цифровим середовищем. Регулярні звіти таких досліджень у Великобританії засвідчують перехід дітей та молоді через пандемію COVID-19 у залежність від інтернету та пристроїв, необхідних для домашнього навчання, розваг і підтримки зв'язку з родиною і друзями [26, 27].

Під час пандемії COVID-19 зросли показники часу, витраченого дітьми на перегляд контенту (програм, відео та коротких кліпів) на платформах для обміну відео (VSP), прямих трансляцій, прямого телебачення та контенту на вимогу, що підвищує ймовірність для дитини опинитися у потенційно небезпечній ситуації. Згідно дослідженням 2014 року, кожен шостий користувач інтернету у віці 12-15 років мав досвід потенційно ризикованої поведінки в інтернеті за останній рік. Дослідження 2021 року засвідчує, що вже трохи більше половини з підлітків цього віку мали певну форму негативного досвіду в інтернеті.

В Україні вивчення цифрових ризиків для дітей традиційно пов'язане із дослідженням форм активності в дитинстві, залежностей від соціальних мереж, комп'ютерних та азартних ігор [22]. Ці дослідження підтверджують стійке зростання часу використання дітьми інтернету з допомогою різних електронних пристроїв (комп'ютера, планшета, смартфона) від двох до семи

годин на день, і цей показник залежить від віку дитини (із віком зростає час перебування в інтернет-просторі).

Л. А. Найдьонова [7], порівнюючи результати масових всеукраїнських опитувань підлітків, проведених у 2018 і 2020 роках, відзначає суттєве зростання особливо небезпечних цифрових ризиків, що створюють загрозу життю та здоров'ю дитини і до пандемії були досить рідкісними. До прикладу, спілкування із незнайомими людьми з небажаними наслідками (небезпечні зустрічі з ними в реальності) зросли більше, ніж у два рази (13%). Крім того, у 2020 році вперше перелік традиційних цифрових ризиків було розширено тими, що мають сексуальне забарвлення. Виявлено, що принаймні кожен шостий підліток перебуває під тиском потенційних злочинців-звabників. На відміну від погроз, які лишаються в кіберпросторі, переслідування може призвести до реальних ризикованих зустрічей.

Дослідження, проведене у 2021 році МБО «Служба безпеки дітей» [20] у партнерстві з Уповноваженим Президента України з прав дитини, показує динаміку «омолодження» використання інтернету, а отже – тенденцію зменшення віку дітей, коли вони вперше зустрічаються з сексуальним контентом в онлайн-просторі. За даними дослідження, 89,7% дітей шкільного віку (1-11 класи) користуються інтернетом майже щодня. Лише 8,7% респондентів користуються інтернетом декілька разів на тиждень, а 1,6% - раз на тиждень. Третина респондентів (33,7%) проводять в інтернеті від 3 до 5 годин щодня. Ще 28% осіб користуються інтернетом 1-2 години щодня. Лише 5,2% респондентів користуються інтернетом менше, ніж годину у день.

Найбільше дітей мають власні сторінки в Instagram – у цій мережі зареєстровані майже дві третини дітей (63,4%). Близько половини мають власні сторінки у TikTok та YouTube – 49,9% та 44,5% відповідно. Більшість дітей (84%) почали користуватися інтернетом у віковому проміжку 5-11 років. Найбільше дітей, які почали користуватися інтернетом у віці 6-8 років. Абсолютна кількість дітей (92%) – серед тих, хто вже зареєстровані в

соцмережі, – вже мають першу реєстрацію у соцмережі на момент настання 13 років. Також дослідження показує тенденцію – чим молодші діти, тим раніше вони починали користуватися інтернетом та реєструватися у соцмережах.

Серед дітей, що мають власні сторінки у соцмережах, майже половина (47,6%) мають дві або більше сторінок у одній соцмережі. Серед тих, у кого ж декілька сторінок в одній соцмережі, найчастіше є додаткові сторінки в Instagram – у 81,1% дітей. Серед дівчат більше дітей мають декілька сторінок у одній з соцмереж, а відповідно, серед хлопців таких менше.

Дослідження досвіду зустрічей дітей з дорослим контентом показує – хоча б один з видів дорослого контенту щодня бачать від 5% до 15% дітей. Більшість дітей (83% серед 1873 дітей, які бачили колись сексуальний контент) побачили вперше сексуальний контент у віці 7-13 років. Найбільш емоційні реакції дітей на сексуальний контент – здивування (35,2%), байдужість (33,6%) та відраза (30,8%). Варто відмітити, що серед цих емоцій лише одна є яскраво негативною (відраза), тоді як дві інші є скоріше нейтральними. Дівчата більше переживають наступні відчуття – байдужість, відразу, настороженість, роздратування, тривогу та страх. Цікаво, що здивування та гнів мають приблизно однакову вираженість у дітей будь-якого віку.

Майже чверть опитаних дітей потрапляли хоча б в одну із ситуацій сексуального насильства чи експлуатації за останній рік. Ситуації траплялись з опитаними дітьми з частотою від 1% до 14% дітей. Частіше за все траплялись найбільш «безпечні» та звичні ситуації – запитання щодо інтимних частин тіла, прохання надіслати оголені фото та надсилання фото оголених людей. Ситуації, що траплялися з дітьми, були частіше пов'язані з незнайомими людьми, але також досить часто із людьми, яких діти знають поза інтернетом. У хлопців значно частіше ситуації пов'язані з людиною, яку

вони знають у житті, тоді як у дівчат навпаки – з людьми, з якими вони не знайомі.

Половина дітей не розповідали нікому про те, що з ними трапилось. З тих, хто розповів, найчастіше ділилися із ситуацією з друзями та батьками. Дівчата більше діляться тим, що з ними трапилось, а от серед дітей середнього віку значущо більше тих, хто не розповів про те, що з ними трапилось. Діти середнього та старшого віку частіше діляться тим, що з ними трапилось із друзями, а ось діти молодшого віку – з батьками.

Половина дітей заблокувала людину, з якою була пов'язана ситуація сексуального насильства чи експлуатації, і ще чверть – не зробили нічого. 20% обговорили з друзями, 16,3% спілкувались з людиною, проте не приймали ситуацію, 15% поскаржились у службу підтримки, ще 11,5% розповіли дорослим, 3,3% дітей прийняли пропозицію і лише 1,3% звернулись до поліції. Отже, діти переважно захищають себе пасивно, мало хто з опитаних готовий до активних дій. Більшість з дітей не готові до зустрічі наживо з онлайн-незнайомцем, лише 17,6% дітей – готові. Серед умов, за яких діти готові до зустрічі, переважають спілкування протягом довгого часу та наявність спільних друзів поза інтернетом.

У двох третин дітей батьки контролюють їх діяльність в Інтернеті, запитуючи, що вони роблять, у третини – переглядаючи, що роблять діти, з ким вони спілкуються, ще у чверті дітей батьки забороняють їм користуватися певними сайтами чи додатками, 16% – контролюють за допомогою батьківського контролю, і у 11% дітей батьки відбирають пристрої. І близько 20% дітей відмітили, що батьки не контролюють їх діяльність в Інтернеті.

Дослідження науковиці О. Черних [25] 2016 року показало, що майже 5 з 10 підлітків користуються інтернетом 4-6 годин у день, 3 з 10 користуються від 1 до 3 годин. Було прослідковано, що чим старший підліток, тим довше він користується інтернетом. Що важливо, 9 з 10 підлітків показали

поверхневі знання або відсутність знань про можливості участі у прийнятті рішень, житті громади, міста чи країни з використанням Інтернету (98%) та про необхідні дії у випадку, якщо став жертвою злочинних дій онлайн (95%). Майже половина підлітків зазначили, що джерелом інформації про небезпеки онлайн є вчителі – 50%, батьки – 45%, друзі – 23%. Щодо моделей поведінки батьків щодо інформування дітей безпечною поведінкою онлайн, результати дослідження показали, що: 25% батьків встановлювали часові рамки користування інтернетом; 17% батьків встановлювали фільтри та програми, що блокують небажаний контент; 17% батьків переглядають сайти разом з підлітками; 23% батьків допомагають підліткам з вибором товарів онлайн.

В Україні відсутній централізований збір статистичних даних про порушення прав дитини в цифровому онлайн-середовищі. Одним із джерел таких даних є Національна дитяча гаряча лінія. Так, на Національну дитячу гарячу лінію підлітки звертаються, зокрема, якщо їх шантажують – наприклад, коли йдеться про погрози дівчини від її колишнього хлопця поширити її фото, або про знімання одних дітей іншими, монтування фото або відео з образливими коментарями й поширення без їхньої згоди, або зламування аккаунту з подальшими скріншотами і пересиланням інтимних фото третім особам. Про такі звернення йдеться у Аналітичному огляді “Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України” (2020) [13].

У 2021 році у рамках проєкту «CYBER SAFETY for teens» («Кібербезпека для підлітків»), який фінансується посольством Королівства Нідерландів в Україні, МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я» провело дослідження з метою з'ясування стратегії реагування дівчат 13-17 років на випадки сексуального насильства в інтернеті. У результаті проведеного аналізу було визначено, що це питання є актуальним для дівчат, вони не мають повної інформації, як на це реагувати та до кого звертатися у випадку онлайн-насильства або загрози його виникнення [14].

Дослідження ризиків, пов'язаних із використанням дітьми інтернету, покликані допомогти у формуванні політики запобігання ризиків, яка може як підтримувати надмірно захисну культуру, що обмежує свободу пошуково-дослідницької активності в інтернеті, так і бути орієнтованою на формування стратегій подолання [36].

Таким чином, аналіз закордонних та українських джерел засвідчує посилення інтересу науковців до ризиків сексуального насильства над дітьми в онлайн-середовищі у другому десятиріччі XXI століття, а роки пандемії відзначені особливою актуалізацією даної проблеми. Якщо закордонні дослідники проявляють інтерес до окремих видів сексуального насильства над дітьми в інтернеті, як-от секстинг, грумінг чи сексуальний кібербулінг, та вивченню факторів вразливості, то для українських дослідників ця царина наукового пошуку лише відкрила свої перспективи.

2.2. Правове регулювання та реагування на сексуальне насильство над дітьми в інтернеті

З 2012 року Україна є учасницею Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція), яка є найбільш амбітним та всеосяжним міжнародно-правовим інструментом, спрямованим на запобігання насильству та захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, а також притягнення винних осіб до відповідальності та сприяння міжнародній співпраці в цих сферах.

Перший Звіт про реалізацію Лансаротського комітету спонукає Україну привести своє законодавство у відповідність із вимогами Конвенції, зокрема переконатися, що під час розслідувань і кримінальних процесів стосовно сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо дітей застосовується принцип найкращих інтересів дітей.

Згідно з Лансаротською конвенцією держави зобов'язанні запропонувати заходи протидії сексуальному насильству стосовно дітей в межах підходу чотирьох «Р» (Prevention, Protection, Prosecution and Promotion): запобігання, захист, кримінальні переслідування та зміцнення національної і міжнародної співпраці.

Згідно зі ст. 9 Конституції України [3] набули чинності і покладають на державу Україну міжнародно-правові зобов'язання такі міжнародні документи у галузі прав дитини, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України:

1. Конвенція ООН про права дитини (ратифіковано 27 лютого 1991 р.);
2. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифіковано 3 квітня 2003 р.);
3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (ратифіковано 23 червня 2004 р.);
4. Угода про співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання (ратифіковано 12 січня 2005 р.);
5. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність (ратифіковано 7 вересня 2005 р.);
6. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (ратифіковано 11 січня 2006 р.);
7. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (приєднання 20 липня 2006 р.);
8. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського і ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи (ратифіковано 21 липня 2006 р.);

9. Європейська конвенція про здійснення прав дітей (ратифіковано 3 серпня 2006 р.);

10. Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права (приєднання 14 вересня 2006 р.);

11. Європейська соціальна хартія (переглянута) (ратифіковано 14 вересня 2006 р.);

12. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей у рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права (приєднання 14 вересня 2006 р.);

13. Європейська конвенція про контакт з дітьми (ратифіковано 20 вересня 2006 р.);

14. Європейська конвенція про громадянство (ратифіковано 20 вересня 2006 р.);

15. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (ратифіковано 6 березня 2008 р.);

16. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (ратифіковано 14 січня 2009 р.);

17. Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифіковано 29 листопада 2010 р.);

18. Конвенція про захист дітей від експлуатації та сексуального насильства (ратифіковано 20 червня 2012 р.).

Головними нормативно-правовими актами, які регламентують порядок заходів щодо протидії насильству над дітьми є Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про протидію домашньому насильству», Кримінальний Кодекс України, Конституція України.

Комітет ООН з прав дитини декілька разів звертав увагу України на недосконалість національного законодавства у сфері захисту дітей від сексуальної експлуатації. У 2011 р. Комітет ООН з прав дитини оприлюднив чергові Заключні спостереження відносно України за результатами розгляду об'єднаної третьої і четвертої періодичної доповіді. Серед іншого, Комітет закликав Україну здійснити комплексний перегляд усього національного законодавства з тим, щоб забезпечити його повну відповідність положенням Конвенції, особливо у питаннях усіх форм сексуальної експлуатації дітей.

Важливою подією щодо державного реагування та протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті є прийняття законопроекту про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства №3055 «Про прийняття за основу проєкту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської Конвенції)» [16]. Законопроект пропонує доповнити статтю 155 Кримінального кодексу нормою про те, що вчинення дій сексуального характеру з людиною, яка не досягла 16-ти років, тягне за собою обмеження чи позбавлення волі на 5 років. При цьому кібергрумінг – пропозиція проведення зустрічі із дитиною з метою вчинення щодо неї будь-яких дій сексуального характеру, у тому числі втягнення у виготовлення дитячої порнографії, передбачає позбавлення волі на строк від 2 до 5 років.

Крім того, законопроект передбачає норму відповідальності за свідоме отримання доступу до дитячої порнографії, а також її зберігання. За такі правопорушення загрожує покарання у вигляді арешту на строк від 3 до 6 місяців, з також обмеження або позбавлення волі на строк до 3 років. Законопроект про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства №3055 «Про прийняття за основу проєкту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та

сексуального насильства (Ланцаротської Конвенції)» зупиняє перебіг строків давності притягнення до відповідальності, у випадках статевих злочинів щодо дітей, до досягнення ними повноліття (ст. 49 КК, ст.ст. 32, 33 Конвенції) та невідкладність розслідування і розгляду в суді проваджень щодо дітей (ст. 28) [16].

Найчастіше в інтернеті через секстинг, грумінг, сексторшен, кібербулінг порушуються такі права дитини: право на повагу до честі та гідності; право на приватність; право на захист від усіх форм насильства.

Зокрема, згідно зі статтею 32 Конституції України «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини». Статтею ж 31 Конституції гарантується таємниця кореспонденції [3].

Цивільний кодекс України визначає заборону поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (стаття 278), зокрема, право на повагу до честі та гідності; закріплює право на таємницю кореспонденції (стаття 306); визначає, що фотозйомка та поширення фотографій не може проводитись без згоди на це особи (статті 307-308), а згідно зі статтями 31-32 ЦКУ, згоду на проведення фотозйомки та поширення фотографій дитини можуть надати тільки батьки чи особи, які їх замінюють. Таким чином, зйомка дитини через мережу інтернет та поширення її фото- чи відеозображень є порушенням цивільного законодавства. Ці зображення мають бути видалені з мережі [23].

Злочином є незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна такої інформації, крім випадків, передбачених іншими статтями цього Кодексу (стаття 182, Кримінальний кодекс України). Якщо ж фото дитини або його

поширення було вчинено із застосуванням погроз, шантажу, зламу аккаунта, це може бути кваліфіковано як наступні злочини: порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (стаття 163, ККУ); вимагання (стаття 189): «вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (вимагання)»; шахрайство (стаття 190): «Заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство)» [21].

Згідно з Конвенцією ООН про права дитини (статті 19, 32, 34, 36) діти мають право на захист від усіх форм насильства та експлуатації. Це ж право закріплене і Законом України «Про охорону дитинства» (статті 1, 10, 32).

Аналіз нормативно-правових документів дає нам право свідчити, що відповідальність за вчинення булінгу над дитиною визначена статтею 173-4 КУпАП, та передбачає відповідальність як кривдника, так і керівництва закладу освіти за неповідомлення поліції про виявлені випадки булінгу щодо учня [23]. Важливо розуміти, що під адміністративну відповідальність потрапляють такі випадки: по-перше, булінг стався за участі дитини, по-друге, між учасниками освітнього процесу (тобто між учнями освітнього закладу або між педагогічними працівниками та учнями). Якщо дитина зазнала кібербулінгу від людини, яку вона зустріла тільки онлайн, притягнути кривдника до відповідальності за статтею 173-4 КУпАП буде неможливо. Однак дитині необхідна підтримка значущого дорослого, у тому числі вчителя, який допоможе видалити небажаний контент з мережі та заблокувати булера.

У випадку сексторшену залежно від вимог злочинця передбачається відповідальність за порушення приватного життя та вимагання (якщо вимогою є надіслати гроші за збереження інтимних фотографій у таємниці), або, може класифікуватись як сексуальне насильство, примушування до вступу в статевий зв'язок (статті 153, 154 ККУ; якщо вимогою є вчинення дій сексуального характеру).

У випадку грумінгу процес входження в довіру дитини, надсилання їй інтимних зображень з боку злочинця може кваліфікуватись як розбещення дитини (стаття 156 ККУ), а схиляння дитини до того, аби вона зробила свої інтимні фото/відео або здійснила такі дії в форматі стріму – є підбурюванням до виготовлення дитячої порнографії (стаття 301 ККУ).

У випадку виготовлення та поширення дитячого порнографічного контенту, згідно зі статтею 7 Закону України «Про захист суспільної моралі» передбачається кримінальна відповідальність згідно зі статтею 301 ККУ.

Нормативно-правове регулювання у загальній стратегії протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті має здійснюватися на трьох рівнях соціальної профілактики. Науковець В. П. Лютий [6] наголошує, що у залежності від того, на якому етапі розвитку негативного явища та його впливу на представників цільової групи відбуваються профілактичні заходи, виділяють такі види профілактики:

- первинну профілактику – діяльність, спрямовану на попередження виникнення певного негативного явища та проблем, пов'язаних із ним, в середовищі певних груп дітей, підлітків та молоді;

- вторинну профілактику – діяльність, спрямовану на попередження загострення негативних явищ та їх наслідків серед дітей та молоді, які вже зазнали цього негативного впливу (наприклад, серед тих, яким властиві певні захворювання, котрі відрізняються ризикованою, адиктивною чи девіантною поведінкою);

- третинну профілактику – роботу, спрямовану на попередження рецидивів проблеми чи негативного явища в осіб, які постраждали від них і проходять реабілітацію (наприклад, лікуються від наркотичної залежності, відбули покарання за скоєний злочин тощо).

Для більшого розуміння стратегій реагування суб'єктів на явище сексуального насильства над дітьми в інтернеті ми взяли в аналіз комплекс стратегій INSPIRE [15] (від англ. – «надихнути», «стимулювати до дій»), до якого входять 7 стратегій протидії сексуальному насильству та сексуальній експлуатації над дітьми в інтернеті: Implementation and enforcement of laws (Прийняття та забезпечення дотримання законів); Norms and Values (Норми і цінності); Safe environments (Безпечні середовища); Parent and caregiver support (Підтримка батьків та вихователів); Income and economic strengthgetting (Підвищення доходів населення і покращення економічного становища); Response and support services (Заходи реагування і надання підтримки); Education and life skills (Навчання та формування життєвих навичок). Згідно концепції INSPIRE, ми визначили ряд ключових суб'єктів різного спрямування з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті. Спираючись на трирівневу модель профілактики [6], ми спробували зафіксувати роль кожного суб'єкта профілактики та протидії явищу на трьох рівнях (Рис.1).

Первинний рівень профілактики – макрорівень – передбачає попередження виникнення явища та включає комплексні профілактичні програми, інформаційні кампанії, скоординовану діяльність органів влади, освітніх та соціальних установ і організацій. Вторинна профілактика спрямована на роботу з дітьми, які зазнали негативного впливу в онлайн-середовищі, мають підвищені ризики повторних випадків сексуального насильства в інтернеті. Така робота здійснюється на мікрорівні окремих установ та організацій і передбачає впровадження спеціальних програм, заходів для конкретних цільових груп – дітей, їхніх батьків,

працівників цих установ та організацій. В окремих випадках, коли дитина постраждала від сексуального насильства в інтернеті і потребує реабілітації, з нею спеціалісти та волонтери працюють на індивідуальному рівні.

Рисунок 1. Трирівнева модель профілактики сексуального насильства над дітьми в інтернеті

Таким чином, на кожному з рівнів профілактики діють ключові суб'єкти, до яких, передусім, ми відносимо: заклади освіти, соціальні служби, служби у справах дітей, органи внутрішніх справ, спеціалізовані служби допомоги (гарячі лінії/телефони довіри), центри з надання реабілітаційних послуг. На першому та другому рівнях профілактики заклади освіти (переважно, школи/ліцеї/гімназії) відіграють провідну роль, реалізуючи тематичні навчально-профілактичні заходи та долучаючись до соціальних ініціатив і проєктів щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті. Соціальні служби, служби у справах дітей, а також органи внутрішніх справ діють на другому та третьому рівнях профілактики. Вони покликані працювати із повідомленнями про випадки насильства, розслідувати їх, забезпечувати захист дітей, щодо яких існує ризик зазнати

повторного насильства, надавати їм допомогу, вчиняти дії щодо притягнення кривдників до кримінальної відповідальності. Гарячі лінії, телефони довіри наразі є одними з найбільш доступних дитині способів отримати допомогу у випадку, якщо вона зазнала шкоди, у тому числі – в онлайн-середовищі. Щодо третинного рівня профілактики – реабілітації – поки що можемо говорити тільки про перспективи його розвитку. В Україні лише починають створюватися реабілітаційні установи, центри з надання спеціалізованих послуг дітям, які зазнали насильства. Відтак робота з реабілітації дітей, які зазнали сексуального насильства в інтернеті, може стати одним з перспективних напрямів діяльності таких організацій.

2.3. Досвід впровадження стратегій протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті (проекти #stop_sexтинг, «Кібербезпека для підлітків», інтерактивний курс «Он-ляндія», чат-бот «Кібер-пес»)

Незважаючи на нетривалу історію існування самого явища сексуального насильства над дітьми в інтернеті, як за кордоном, так і в Україні впроваджується низка ініціатив та заходів з метою профілактики явища в дитячому/підлітковому середовищі, хоча у нашій країні такі ініціативи, поки ще, дуже поодинокі.

Наприклад, у рамках проекту «Кібербезпека для підлітків», який реалізується МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я» за підтримки Фонду Прав Людини Посольства Королівства Нідерланди протягом 2021-2022 років, фахівцями (вчителями, психологами шкіл; соціальними працівниками, працівниками служб у справах дітей, центрів надання соціальних послуг та ін.) проводяться тренінги для підлітків з питань протидії онлайн-насильству серед дітей. А також пропонується посібник для фасилітаторів (тих, хто буде проводити тренінги) з питань навчання протидії онлайн-насильству сексуального змісту щодо дівчат-підлітків [14].

Окремої уваги варто приділити освітньому проєкту #stop_sexтинг [19], розроблений у співпраці МОН, Мінцифри та Уповноваженого Президента України з прав дитини. Даний проєкт представляє широкий спектр просвітницьких матеріалів і для батьків, і педагогів, і для дітей (уроки «Моя суперсила – безпека в інтернеті», «#не_ведусь: ми герої безпеки в Інтернеті», «Інтимні селфі в інтернеті», квест «#не_ведусь», відеоролик «Online сексуальне насильство над дітьми (кібергрумінг)»). Провідною метою проєкту є протидія сексуальному насильству над дітьми в інтернеті. Однією з переваг є включення у структуру сайту проєкту розділу «Підліткам», де розміщено відповіді на типові питання, дотичні до проблеми сексуального насильства над дітьми в інтернеті. Цим самим забезпечується можливість отримання підлітками необхідної фахової інформації, якої вони нагально потребують, але по яку соромляться звернутися безпосередньо. Сайт проєкту #stop_sexтинг забезпечує інтерактивну взаємодію з дітьми, які відчувають у цьому потребу, – за допомогою двох кнопок – «що робити» і «повідомити», які активізують роботу чат-бота, який працює на запити допомоги у разі виникнення низки проблем окресленого кола, як-от: «Маю проблеми онлайн із приватними фото чи відео», «Я побачив (ла) сцени насильства над дітьми», «Щось тривожне сталося з моїми друзями» та ін. Також важливим є забезпечення інтернет-порталом анонімних повідомлень про матеріали, що зображують сексуальне насильство над дітьми, та доведення до цільової аудиторії інформації про цілодобову роботу Урядової консультаційної лінії з питань безпеки дітей в інтернеті – 1545*3.

Освітній проєкт #stop_sexтинг [19] також наразі проводить активну інфокампанію на сторінках у соціальних мережах – ТікТок, Фейсбук та Інстаграм. До слова, за період існування ТікТок-сторінки проєкту відео на різні тематичні напрями отримали понад 450 тис переглядів. У співпраці з TikTok у 2020 р. запущено ще одну цифрову соціально-педагогічну

технологію профілактики кіберзлочинності щодо дітей – всеукраїнський тест «Безпечний ТікТок» [1] із метою перевірки ступеню захищеності підлітків у мережі та привернення їхньої уваги до онлайн-небезпек. Зазначимо, що такого типу діагностичні цифрові методики спроможні значно підвищити ефективність профілактики сексуального насильства над дітьми в інтернеті щодо дітей, забезпечивши широке охоплення респондентів та конфіденційність відповідей.

Цікавою ініціативою є розробка та запуск чат-боту «Кібер-пес» [24] (Міністерством цифрової трансформації у співпраці з ЮНІСЕФ та Міністерством юстиції влітку 2020 р.) на платформах Viber, Telegram. За допомогою цієї цифрової технології діти можуть дізнатися про сутність, різновиди а також про загальні алгоритми дій дітей та дорослих у разі кібербулінгу (та інших ризиків в інтернеті). За потреби користувач / користувачка цього продукту може за допомогою покрокових інструкцій поскаржитися на ситуації онлайн-ризиків: особа перенаправляється (залежно від вибраної онлайн-платформи) на сайт Центру підтримки ТікТок, сайт Довідкового центру YouTube тощо. Водночас чат-бот не містить функціоналу, за допомогою якого дитина могла б дізнатися, куди можна звернутися за психологічною допомогою у ситуації загрози або факту сексуального насильства над нею.

Інтерактивний курс з інтернет-безпеки «Он-ляндія» [10] – спільна ініціатива програми Microsoft «Партнерство в навчанні» (з 2008 р.), соціально відповідальних комерційних структур, неурядових організацій. Тематичний сайт містить матеріали і для дітей, і для батьків, і для вчителів (інтерактивні сценарії, короткі тести, готові плани уроків), які покликані допомагати опануванню засад безпечної роботи в інтернеті. Просвітницькі матеріали об'єднано у дві вікові групи: 7–10 років (що таке інтернет і що в ньому можна робити; публічний характер інтернету, етикет та безпеки в інтернет) та 11–14 років (питання авторських прав, захисту комп'ютера,

достовірності інформації в інтернеті а також відповідальності за публікацію фотографій та текстів; про спілкування з людьми в інтернеті та про однорангові (P2P) мережі в інтернеті). Означена інформація подається у вигляді історій із тематичними назвами: «Безмежний ліс», «Нові друзі Ганнусі», «Римська група», «Плутанина та інциденти».

Згідно дослідженим існуючим стратегіям протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті та співвідношенню їх із загальними стратегіями INSPIRE, ми можемо зробити висновок, що усі заходи з протидії наразі активно реалізуються на двох рівнях:

1. Parent and caregiver support (Підтримка батьків та вихователів);
2. Education and life skills (Навчання та формування життєвих навичок).

Підтримка батьків та вихователів здійснюється шляхом розробки та поширення різноманітних матеріалів, розвитку можливостей навчання задля підвищення обізнаності дорослих з теми навчання дітей безпечної поведінки онлайн. *Навчання та формування життєвих навичок* у дітей зумовлене тим, що формування у дітей необхідних компетентностей у користуванні інтернет-ресурсами, навчання способам реагування на можливі ризики допоможе дітям уникати небезпечних ситуацій в інтернеті, а якщо і стався випадок онлайн-насильства – уміння діяти з мінімальними наслідками для себе і свого стану.

Висновки до розділу 2. Сексуальне насильство над дітьми в інтернеті є явищем, яке характеризується стрімким розвитком та динамікою поширення в Україні. За даними дослідження, кожна четверта дитина потрапляла хоча в одну ситуацію сексуального насильства чи експлуатації за останній рік 2021 рік. Половина з яких не розповідали нікому про те, що з ними трапилось.

З'ясовано, що згідно законопроекту про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства №3055 «Про прийняття за основу

проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської Конвенції)» пропозиція злоумисником проведення зустрічі із дитиною з метою вчинення щодо неї будь-яких дій сексуального характеру, у тому числі втягнення у виготовлення дитячої порнографії, передбачає позбавлення волі на строк від 2 до 5 років. За здійснення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла 16 років, а також за збереження та поширення дитячої порнографії в Україні передбачається кримінальна відповідальність та позбавлення волі на строк до 5 та 3 років відповідно.

Проаналізовано, що в Україні діє низка проєктів з протидії сексуального насильства над дітьми в інтернеті, які здійснюють діяльність в площині двох стратегій (концепція INSPIRE): «Parent and caregiver support (Підтримка батьків та вихователів)» та «Education and life skills (Навчання та формування життєвих навичок)».

Розроблена трирівнева модель профілактики сексуального насильства над дитиною в інтернеті, де визначено *головних суб'єктів* з протидії (заклади освіти, соціальні служби, служби у справах дітей, органи внутрішніх справ, спеціалізовані служби допомоги (гарячі лінії/телефони довіри), центри з надання реабілітаційних послуг), *зміст та мету їх діяльності* на кожному з видів профілактики (первинна, вторинна та третинна профілактика).

РОЗДІЛ 3. МОЖЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ У ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ НАД ДІТЬМИ ТА СЕКСУАЛЬНІЙ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ В ІНТЕРНЕТІ

3.1. Дослідження шкільних заходів з протидії сексуальному насильству в інтернеті над учнями

Реалізації дослідження заходів з протидії явищу на рівні школи слугувала оцінка ефективності проведеної освітньої кампанії #stop_sexтинг вчителями, психологами, соціальними педагогами шкіл різних регіонів України протягом останніх двох років.

Першим етапом дослідження заходів була розшифровка трьох фокусованих групових інтерв'ю вчителів, які протягом 2019-2021 рр. у рамках проєкту #stop_sexтинг проводили заняття для учнів з метою попередження сексуального насильства в інтернеті (інтерв'ювання здійснювалось у жовтні-листопаді 2021 року). Другим етапом був аналіз стенограм індивідуальних інтерв'ю учнів різних класів, які ділились своїми враженнями від проведених занять (аналіз здійснювався у березні-квітні 2022 року).

Інтерв'ювання вчителів проводилось в онлайн-форматі у жовтні 2021 року експертами проєкту #stop_sexтинг Ольгою Байдаровою та Валентиною Шкуро за попередньо розробленим гайдом фокусованого групового інтерв'ю для вчителів (Додаток А).

Структура інтерв'ю передбачала вивчення досвіду участі вчителів школи в освітній кампанії #stop_sexтинг з безпеки дітей в цифровому середовищі. У ході інтерв'ю експерти проєкту запитували у вчителів про те, які у них склались враження від навчальної програми до уроку, котрий вони проводили, як учні сприйняли навчання, на які особливості організації навчання варто звернути увагу для того, аби в майбутньому зробити таке навчання більш ефективним (з деталями структури опитування можна ознайомитися у Додатку А). Результати цього дослідження спрямовані на

удосконалення освітніх програм з профілактики ризиків використання дітьми інтернету.

Згідно рамки дослідження нашому науковому інтересу підлягають наступні питання гайду:

1. Як би Ви оцінили сприйняття учнями проведеного уроку?
2. Чи побачили Ви якісь зміни в розумінні, рівні конкретних знань чи їх застосуванні учнями в ході та після навчання?
3. Чому Ви вирішили провести такий урок в своїй школі? Чи вимагала проведення даного уроку адміністрація навчального закладу?
4. Чи проходили в навчальному закладі раніше уроки з даної тематики? Чи після проведення уроку Ви проводили інші заняття з даної тематики? І якщо так, то для кого?
5. На вашу думку, з якого віку найактуальніше проводити подібне навчання?

Процес групового інтерв'ювання вчителів експертами проєкту #stop_сехтинг відбувався у три етапи:

- перший – інтерв'ювання вчителів, які провели заняття для учнів 1-4 класів (4 респонденти);
- другий – інтерв'ювання вчителів, які проводили заняття для учнів 5-8 класів (5 респондентів);
- третій – інтерв'ювання вчителів, які провели заняття для учнів 9-11 класів (3 респонденти).

Загальна вибірка становить:

- 12 вчителів загальноосвітніх шкіл (уся вибірка складалась з представниць жіночої статі);
- географія дослідження: Кіровоградщина, Харківщина, Львівщина, м. Маріуполь, м. Івано-Франківськ, Черкащина, Полтавщина, м. Запоріжжя, Київщина (м. Фастів, м. Васильків);

- посада: вчителі інформатики, фізики, англійської мови, практичні психологи школи.

Сирі дані стенограм фокусованих групових інтерв'ю вчителів представлено у Додатку Б.

Отже, згідно з даними фокус-груп, ми можемо підсумувати:

- уроки на тему секстингу дітям цікаві; діти усіх вікових категорій виявили неабиякий інтерес до теми уроку (діти уважно слухали, задавали питання, обдумували почуте);

- у школах, як правило, регулярно (тиждень безпечного інтернету у лютому, дні проти насильства у листопаді) проводяться заходи щодо безпечної поведінки в інтернеті, але це стосується таких загальних речей як правила приватності інформації, користування небезпечними сайтами тощо. Тобто в школах до проведення даної освітньої кампанії не реалізовувалися заняття щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті;

- деякі вчителі (середньої школи) відзначили, що вчителі, як правило, не можуть по зовнішнім та поведінковим ознакам у дитини виявити, що вона може страждати від онлайн-насильства – тому наразі гостро поставлене питання навчання цьому усіх дорослих, які знаходяться поряд з дитиною;

- щодо питання про вік, з якого доцільніше проводити уроки по секстингу, усі вчителі усіх вікових груп учнів зійшлися на думці, що у загальному – навчання безпеці онлайн, правил користування інтернетом – варто починати з перших класів (початкова школа), хоч деякі зазначили, що має йти виховання ще з родинного кола, не чекаючи школи. Найвразливішу вікову категорію усі вчителі одностайно вказали 5-8 класи, особливо 5 клас, коли відбувається бурхливе зростання, перші закоханості, відчуття конкуренції, статеве дозрівання, вивчення своєї сексуальності тощо;

- цікавим фактом для нас під час розшифровки інтерв'ю вчителів є те, що вчителі сказали, що діти підходять до них інколи із запитом, що знайомий/знайома зазнав сексуального насильства в інтернеті – а вчителі не

знають, як надати правильну першу підтримку та перенаправити за допомогою у таких випадках.

Згідно отриманими даними, ми вважаємо за необхідне врахувати наступні параметри у розробку пам'ятки для працівників школи щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті:

- особливу увагу в інформуванні дітей про ризики в онлайні варто приділяти в 5-8 класах;

- профілактика явища має відбуватися не лише на одиничних уроках «Основи здоров'я» або протягом одного тижня в навчальному році, приуроченому Дню безпечного інтернету. Профілактика має мати системний, регулярний характер і проводитися для дітей протягом року, постійно оновлюючись та змінюючи формат подачі.

Отже, в основу пам'ятки буде покладений оброблений та проаналізований матеріал з теоретичного розділу дослідницької роботи, а дані емпіричного дослідження слугуватимуть розробці параметрів та структури самої пам'ятки (побудова змісту), що відповідає актуальним запитам вчителів та ситуації в школі з питань того, як реагують вчителі, адміністрація та психологічна служба школи на випадки сексуального насильства над дітьми в інтернеті.

Щодо наступного етапу дослідження заходів з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті – аналізу стенограм індивідуальних інтерв'ю учнів, нашому науковому інтересу були важливі такі питання опитувальника, які пропонувалися учням експертками проєкту #stop_сехтинг О. Байдаровою та В. Шкуро згідно з розробленим гайдом (Додаток В):

1. Чи знав/ла раніше ти про безпечну поведінку в інтернеті? Звідки ти про це дізнався? Що для тебе було новим та корисним з почутого на уроці?
2. Наскільки було тобі комфортно під час уроку? Як поводитись інші учні та вчитель?

3. На твою думку, ти достатньо захищений в інтернеті? Чи робиш ти щось спеціально для того, щоб захистити себе від неприємних ситуацій в інтернеті?

4. Чи скористалась/тався ти чимось з того, про що йшлося на уроці, пізніше, після уроку? Ти продовжуєш спілкуватися в соціальних мережах та використовувати інтернет, як і раніше?

5. Якби з твоїм знайомим/другом/однокласником трапилася неприємна ситуація в інтернеті, що б ти йому порадив?

Сирі дані стенограм індивідуальних інтерв'ю учнів у подано у Додатку Г.

Маючи на меті розробку пам'ятки для працівників школи, з сирих даних розшифровки інтерв'ю дітей ми виокремили відповіді, які містили: 1) рекомендації учнів щодо покращення змісту та формату занять; 2) оцінку учнями впливу занять на зміну уявлення про онлайн-ризиків та стратегію дій у випадку ризиків; 3) думку учнів щодо найбільш вразливого віку дитини до онлайн-ризиків (див. таблицю 3).

Таблиця 3. Сирі дані розшифровки окремих відповідей учнів за визначеними параметрами

№	Параметр оцінки	Відповіді учнів
1	Рекомендації учнів щодо покращення змісту та формату занять	на мою думку, більше і цікавіше відео матеріали. Дивитися приклади. Дивитися як воно з боку виглядає і тд.
		бо це цікаво. Чути це все і подивитися як воно з боку виглядає, як поводитися в інтернеті. Бо на мою думку кожен може потрапити в таку ситуацію.
		Як змінити урок - я б розповідав свої історії з життя, як цього уникнути.
		Якби сам таку гру розробляв - наприклад про булінг, щоб учень сам відповідав, як його уникнуть
		те, що була інтерактивна взаємодія, а не формат лекцій
		Діти люблять обговорювати, Вони не можуть сам по собі, “а

		що ти написав?». Я сидів і не знав, що писати. Коли вже всі перестали балуватися, зміг написати.
		Менше завдань - менше писать. Більше спікуватися, разом усі вирішувати.
		я б хотіла дізнатися, ось якщо до тебе вчепилася людина, а ти не можеш нічого з цим зробити, бо ти маленька. Ось я знаю, що робити, але можуть інші діти не знаю. Можуть не кричати про допомогу. Можуть просто сказати, що я вже нічим не зможу собі допомогти.
		щоб зробити такий урок краще – можна наприклад, зробити роздруковку як спілкуватися з людьми в даній ситуації, коли до тебе хтось пристає. Якщо ви щось не засвоїли чи не запам'ятали, то можна спитати в батьків або ж наступного уроку спитати в вчителя.
2	Вплив занять на зміну уявлення про онлайн-ризик та стратегію дій у випадку ризиків	<p>от якщо взяти, що мені було мало років і плюс незнання я б могла почати спілкуватися з незнайомими людьми, що могли писати. А зараз вже такого немає коли незнайомці пропонують познайомитися, скинути фотографії свої і тд. Також був проведений по даній темі «інтимне селфі». Те що безпосередньо впливає на життя.</p> <p>стала серйозніше ставитися до того, які фотографії виставляються. Для чого вони виставляються. Приватність сторінки в мене була вже налаштована. Вчитель інформатики нам допоміг. Долучався до цього квесту. Пояснив як це зробити і допомагав.</p> <p>Якби в мене був телефон, я б ніколи не відповідала якби невідомий номер телефонував. Просто б скидувала. Або ж давала мамі.</p> <p>ну коли вона вислала фото ,я подумала, що не треба було цього робити, бо можуть бути люди з поганими намірами. А коли вона видалила фото, я подумала, що вона все зрозуміла і їй не стало чого боятися. Вона зрозуміла всій вчинок.</p>
3	Думка учнів щодо найбільш вразливого віку дитини до онлайн-ризиків	<p>5 клас, мені здається</p> <p>у віці з 11 до 15 років. Якраз такий вік, коли хочеться отримувати увагу і наслідувати своїх однолітків, реєструватися в соціальних мережах.</p>

Згідно аналізу відповідей дітей, узагальнюємо:

- діти у цілому обізнані про правила безпечної поведінки в інтернеті – але здебільшого з технічних напрямів – налаштування приватності сторінки, правила комунікації з незнайомцями. Тобто, бачимо, що є тенденція більше

заборони та обмежень, залякувань без широкого пояснення, чому так треба робити. Як дитині продовжувати вільно користуватися інтернетом, але знаючи, де можуть «чекати» небезпеки;

- дітям була дуже цікава тема, вони хотіли слухати, відповідати на питання, робити завдання; діти задавали питання вчителям на наступні дні після проведення заняття;

- щодо рекомендацій – діти одностайно радили іншим дітям у випадку небезпеки звертатися до тих, кому довіряють – мамі, татові, родичам / вчителю, психологу в школі. А якщо «серйозніший» випадок - то одразу поліції;

- найбільш вразливий вік до онлайн-ризиків діти одностайно зазначили – 5 клас («коли хочеться отримувати увагу і наслідувати своїх однолітків, реєструватися в соціальних мережах»);

- діти зазначали у більшості відповідей, що хочуть менше пасати, а більше говорити. Дітей приваблює та зацікавлює інтерактив та гнучкий підхід у навчанні, також дітям найбільше цікавий відео-матеріали уроків. З цікавого діти зазначили, що мають потребу у тому, щоб навчання починалось з власних історій (досвід вчителів, дітей тощо), щоб вони могли на ситуації подивитися зі сторони;

- практично у всіх відповідях на питання про те, наскільки дитина відчуває себе захищеною в інтернеті – діти відповідали, що дуже захищені, оскільки мають приватні акаунти, не пишуть незнайомцям, блокують їх, знають, що не можна надсилати свої інтимні фото-, відео- матеріали.

Додатковим етапом дослідження заходів з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті у закладах освіти є проходження тренінгу для тренерів у листопаді 2021 року у рамках проєкту «Кібербезпека для підлітків», який реалізується МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я» за підтримки Фонду Прав Людини Посольства Королівства Нідерланди.

Цінним надбанням проходження 3-денного тренінгу у рамках проєкту є наступні два висновки:

- у школах немає системи реагування на випадки сексуального насильства над дітьми в інтернеті (вчителі та психологи/соціальні педагоги наголошували на гострій необхідності розробки спеціального «протоколу» в школі, згідно якому буде відбуватися реагування на випадки насильства над учнем/ученицею)

- поліція не реагує/мінімально включається у випадки сексуального насильства над дітьми в інтернеті, передає повноваження до представників кіберполіції, які, в свою чергу, не мають чіткого механізму реагування, адже беруться за більш «масштабні» випадки, а не одиничні.

Особливої уваги для цілісного бачення системи заходів з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті на рівні школи є проходження клінічної практики у січні-лютому 2022 року на базі громадської організації «Ла Страда-Україна». А саме – шляхом аналізу телефонних консультацій на Національній гарячій дитячій лінії, виконання практичних завдань, які стосувалися розробці інформаційного контенту на сторінку в Інстаграм організації, розробці вправ для дітей підліткового віку, що стосувалися питання булінгу, кібербулінгу тощо. У результаті комплексного проходження практики на базі організації було визначено:

- вчителям/працівникам психологічної служби школи, адміністрації важливо проводити тематичні дні щодо протидії та профілактики сексуального насильства над дітьми в інтернеті, використовуючи різні засоби, матеріали, підходи тощо (які максимально відповідають запитам і потребам учнів, інтересам їх віку);

- закладу освіти (школа та ін.) важливо мати/створити соціальні сторінки в інстаграм, тік-ток та мати телеграм канал (найбільш актуальні канали комунікації для школярів). На цих сторінках заклад освіти (а конкретно – психологи та соціальний працівник) має проводити регулярну

інфокампанію на різні тематики, які будуть цікаві та корисні дітям (щодо навчання, стосунків, психічного здоров'я тощо). Важливо, що серед регулярного постингу мають бути публікації на тему онлайн-гігієни, а саме – підвищення обізнаності та формування чітких дій у школяра у випадку сексуального насильства в інтернеті.

Отже, з'ясований досвід шкільних заходів щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті дозволив нам розробити модель протидії явищу на рівні школи, яку ми представляємо у наступному підрозділі.

3.2. Вибудовування моделі протидії сексуальному насильству в інтернеті на рівні школи

Основною стратегією щодо протидії явищу сексуального насильства над дітьми в інтернеті має бути стратегія навчання дітей онлайн-грамотності, формування у них усіх необхідних умінь та навичок щодо безпечного використання інтернету. Формування копінгових механізмів у дітей має превалювати над обмеженнями та заборонами зі сторони дорослих.

Інтернет є і залишатиметься впливовим фактором соціалізації дитини, який має тенденцію до більшої присутності у їх житті та «омолодження» початку користування ним. Діти, безперечно і одностайно, – продовжуватимуть цікавитися відповідями на питання, які їх турбують і на які вони можуть не отримувати відповідей від дорослих. Діти продовжуватимуть знаходитися у середовищі підвищених ризиків використання інтернету. Тому завдання дорослих поряд з дитиною – сім'ї, школи – як найближчого оточення дитини, якому вона довіряє – сприяти формуванню усіх необхідних компетентностей для того, щоб реагувати на можливі ризики та небезпеки, запобігати потраплянню у небезпечні ситуації,

а у випадку сексуального насильства онлайн (якщо така ситуація відбулась) – знати, як мінімізувати наслідки для себе і свого стану.

Відтак заходи з профілактики, протидії та реагування на випадки сексуального насильства над учнем на рівні школи має відбуватися у синергії трьох ключових суб'єктів – сім'ї, школи та держави (див.рис.2).

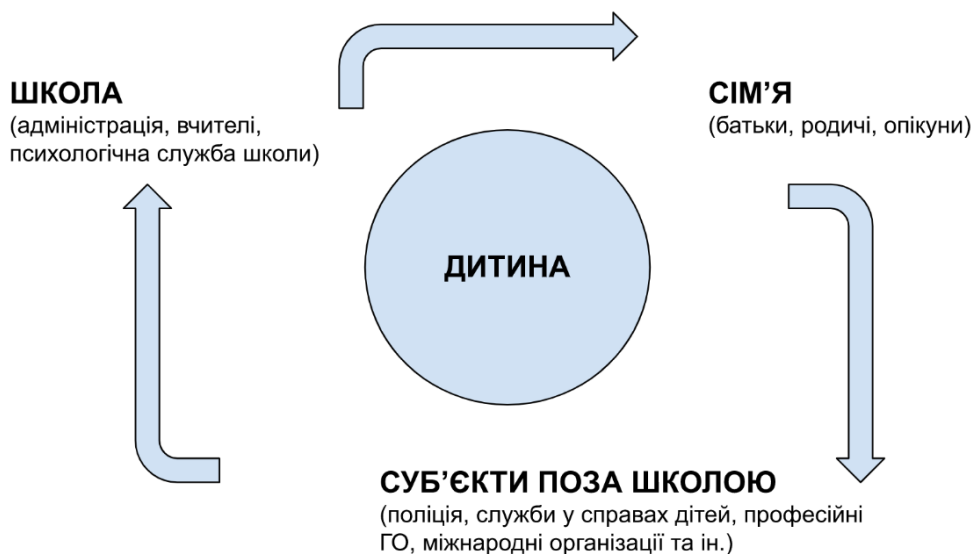

Рисунок 2. Суб'єкти реагування та протидії випадкам сексуального насильства в інтернеті над учнем школи

Зазначені три ключові суб'єкти мають спільно реагувати на випадки насильства над дитиною (оперативне / реактивне реагування), а також разом вибудовувати стратегію запобігання та реагування на сексуальне насильство над дітьми в інтернеті (стратегічне реагування / профілактика та протидія явищу). Звідси впливає наступна схема щодо протидії явищу на рівні школи (див. рис.3).

Рисунок 3. Стратегії протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті на рівні школи

Взаємодія ключових суб'єктів у протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті на рівні школи має відбуватися згідно керівних принципів: мультидисциплінарність; раннє втручання; професійна доброчесність; етичність та гігієна роботи з учнями (принцип «не нашкодь!»); регулярне навчання та підвищення компетентності з теми; постійність та регулярність втручань, профілактики явища; конфіденційність; безпека.

Представлена модель протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті спільно з ключовими результатами дослідження шкільних заходів щодо профілактики явищу дозволили нам спроектувати та розробити рекомендації працівникам школи, які ми презентуємо у наступному підрозділі роботи.

3.3. Розробка та апробація пам'ятки для працівників школи щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті

Як і зазначалось в теоретичному аналізі, інтернет – це один з найпотужніших факторів розвитку та соціалізації дитини, за допомогою якого вона може навчатися, розвивати свої інформаційно-комунікаційні компетентності, спілкуватися та пізнавати світ довкола себе. Однак, поруч з можливостями набирають поширення і небезпеки в інтернеті. Ризик – невід'ємний атрибут перебування в онлайн-середовищі. Дитина може шукати відповіді на питання, які її цікавлять, задовольняти потреби найзручнішим та найдоступнішим для себе шляхом – за допомогою інтернету.

Усталені норми «заборони», «обмежень», «залякування» дорослими дітей щодо табуєваних тем, відсутність або мінімальна компетентність дорослих (вчителів, батьків тощо) щодо сексуального виховання дітей зумовлює підвищення ризику використання дитиною інтернет-ресурсів. Оскільки дитина буде шукати відповіді там, де вона їх з більшою вірогідністю отримає. Окрім того, переважно у сім'ях не говорять про секс, про статеве дозрівання та стосунки з протилежною статтю – то про ризики більш масштабного характеру – сексуального насильства в інтернеті – дітям, вірогідно, теж будуть говорити (якщо і будуть), то через залякування та заборону. Дорослі можуть не до кінця усвідомлювати динаміку стрімкого розвитку дітей та тенденції до «омолодження їх дорослішання». Що відбувається збільшення переходу інтересу дітей від телевізорів, книжок, приставок, видів дозвілля, спорту тощо – до гаджетів та інтернету. Де вони можуть пізнавати свою сексуальність, цікавитися темами сексу, шукати шляхи бути визнаними та привабливими для протилежної статі, обмінюватися повідомлення інтимного характеру та фото-, відео- еротичного контенту.

Тут дорослим (батькам, вчителям) варто розуміти і розрізняти, де в онлайн-користуванні дитина може зустрітися з реальними загрозами та ризиками (як-от «сексторшен», «онлайн-грумінг» тощо), а де інтимне листування підлітків, наприклад, є нормальним для їх віку вираженням своєї сексуальності та інтересом до протилежної статі («секстинг»).

Важливістю розробки пам'ятки для працівників школи є підвищення обізнаності дорослих, як протидіяти явищу СНВІ шляхом навчання дітей безпечній поведінці в онлайні та формування копінгових стратегій. Як показати дітям, де є межа між нормальним віку спілкуванням, а де може виникати реальна загроза для їх прав та приватності. Працівники школи мають розуміти, де і як використовувати доступні експертні навчальні матеріали по протидії онлайн-ризикам, як їх будувати відповідно потреб дітей. І як підтримувати концепцію «Stay Safe Online» для дітей.

Розробці структури та змісту пам'ятки слугували:

1. Стенограми фокусованих групових інтерв'ю вчителів 1-11 класів у рамках проєкту #stop_секстинг (12 вчителів).
2. Аналіз стенограм індивідуальних інтерв'ю учнів щодо проведення занять вчителями у рамках проєкту #stop_секстинг (8 учнів).
3. Проходження тренінгу для тренерів у рамках проєкту «Кібербезпека для підлітків».
4. Проходження практики у «Ла Страда-Україна» на Національній дитячій гарячій консультаційній лінії.

Назва пам'ятки: «Пам'ятка для працівників школи (адміністрації, вчителів, психологів та соціальних педагогів) щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті».

Призначення: надання працівникам школи (адміністрації, вчителям, психологам та соціальним педагогам) алгоритму дій у реагуванні на випадки та протидії сексуальному насильству в інтернеті над учнем.

Цільова аудиторія: працівники школи (адміністрація, вчителі-предметники, класні керівники, соціальні педагоги, психологи).

Бенефіціари продукту: учні 1-11 класів школи, які потрапили або мають ризик потрапити у ситуацію сексуального насильства в інтернеті.

Структура пам'ятки:

1. Онлайн-ризик, характерні для дітей основних вікових груп: 1-4 класи, 5-8 класи; 9-11 класи.
2. Детальний опис ризиків в інтернеті, яких можуть зазнати діти-представники найбільш вразливої вікової групи (5-6 класи).
3. Поведінкові прояви у дітей, які можуть свідчити про випадки сексуального насильства в інтернеті.
4. Дії вчителів (класних керівників, вчителів-предметників) у протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті.
5. Дії психолога та соціального педагога у протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті.
6. Дії адміністрації школи (директор, завідувачі) у протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті.
7. Алгоритм дій працівників школи у випадку сексуального насильства в інтернеті над учнем.
8. Перелік та контактні дані суб'єктів, до яких дитина може звернутися по допомогу у випадку сексуального насильства в інтернеті.
9. Термінологія.
10. Література, яка стане у нагоді.

Метою першого розділу рекомендацій для працівників школи є характеристика можливостей та загальних ризиків, з якими можуть стикатися діти при користуванні інтернетом. У цьому блоці зазначено, які дії дитини у користуванні мережею інтернет є нормальними для її розвитку, а які – можуть бути у зоні підвищеного ризику. У другому блоці зазначені найбільш поширені онлайн-ризик, з якими можуть стикатися діти найбільш вразливої

вікової групи – 5-6 класи. Це допоможе працівникам школи при розбудові стратегії протидії явищу розуміти, де посилити увагу при проведенні навчання, заходів з метою формування у дітей необхідних компетентностей у користуванні інтернетом. Третій блок рекомендацій розкриває головні прояви, які мають стати сигналом для вчителя, класного керівника, психолога, соціального педагога і що має зумовлювати підвищений інтерес до стану дитини. Також важливим є представлення трьох головних ознак у поведінці дитини, які можуть свідчити про можливе сексуальне насильство в інтернеті над дитиною (яке відбулось або продовжує відбуватися).

Четвертий блок рекомендацій розкриває для вчителів загальні дії, які стосуються негайного реагування на ситуацію (коли спостерігаються зміни у поведінці дитини, коли дитина звернулася з запитом сексуального насильства в інтернеті). А також – дії стратегічного характеру – що важливо робити, аби сприяти розбудові системі протидії явищу на рівні школи. П'ятий блок рекомендацій присвячено психологічній службі школи – психологам, соціальним педагогам. Серед рекомендацій чітко зазначено, як діяти у випадку, коли дитина звернулася із запитом сексуального насильства над нею в інтернеті, а також – дії стратегічного плану, які допоможуть стати частиною системи протидії явищу на рівні школи.

Шостий блок рекомендацій охоплює пояснення дій для адміністрації школи (директору, завучам) щодо включення питання протидії явищу сексуального насильства над дітьми в інтернеті у стратегію розбудови освітнього середовища школи (який має психологічну, організаційну та фізичну складові). Серед рекомендацій зазначено, кого адміністрація має залучати спільно у розбудову стратегії протидії та які дії допоможуть координувати та розвивати процес.

Сьомий блок відображає алгоритм взаємодії усіх суб'єктів – адміністрації, вчителів та психологічної служби – у реагуванні на виявлений випадок сексуального насильства над дитиною. Серед рекомендацій зазначені

чіткі кроки, як діяти у двох випадках: 1) коли дитина підійшла та розповіла про випадок сексуального насильства над нею в інтернеті; 2) коли дитина нічого нікому не розповідає, однак її поведінка викликає занепокоєння. Восьмий блок пам'ятки є продовженням до усіх попередніх блоків та включає перелік суб'єктів, куди може звернутися дитина за допомогою та порадою, та для дорослих, які можуть отримати необхідну інформацію з приводу формування у дітей навичок безпечної поведінки онлайн.

Два останніх розділи пам'ятки – термінологія та література – розроблені з метою розширення знань працівників школи з теми протидії сексуальному насильству над дітьми в школі.

Очікуваним результатом розробки даної пам'ятки є подальше її поширення у школах та реалізація рекомендацій (дій та настанов) працівниками школи щодо реагування та протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті. А отже – вплив на розбудову загальної системи протидії явищу на державному рівні. Ознайомитися детально з пам'яткою можна у Додатку Г.

Початку проєкту нашого дослідження слугувала апробація пам'ятки. Апробація здійснювалася шляхом експертного опитування протягом травня 2022 року.

Критеріями вибору експертів були визначені: досвід діяльності у сфері протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті не менше 1 року; вища освіта (сфери: психологія, соціальна робота, педагогіка).

Експертами для отримання оцінки були визначені:

1. Анастасія Дьякова (радниця з питань захищеності людей в інтернеті при Віце-прем'єр Міністрі – Міністрі цифрової трансформації, засновниця проєкту #stop_sexтинг);

2. Поліна Кликова (Керівник стратегічного розвитку проєкту #stop_sexтинг, засновниця веб-ресурсу про права дитини childrenrights.info);

3. Аліна Касілова (менеджерка навчальної діяльності проєкту #stop_секстинг);

4. Ілона Єленєва (директор МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я»);

5. Надія Мельник (фахівчиня з профілактики здійснення сексуального насильства над дітьми та молоддю (в тому числі онлайн - секстинг та грумінг);

6. Любов Найдьонова (член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки);

7. Лілія Дума (старший викладач кафедри Школи соціальної роботи імені Полтавця, магістр соціальної роботи; тренерка тренінгу у рамках проєкту «Кібербезпека для підлітків»);

Експертне опитування проводилося в онлайн-форматі, шляхом емейл-листування. Для зручності надання експертами оцінки була розроблена спеціальна форма із зазначеними параметрами оцінки пам'ятки (див. табл. 4).

Таблиця 4. Форма експертної оцінки пам'ятки щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті

ОЦІНКА ЗМІСТУ ПАМ'ЯТКИ			
№	Параметр оцінки	Шкала оцінки від 1 до 10	Примітки
1	Оцініть, будь ласка, від 1 до 10 - чи є мінімально достатньою представлена структура пам'ятки?		
2	Оцініть, будь ласка, від 1 до 10 зрозумілість, коректність та повноту змісту окремих елементів структури		
Пропозиції, рекомендації, ідеї щодо покращення змісту продукту:			
ОЦІНКА ФОРМИ ПАМ'ЯТКИ			

№	Параметр оцінки	Шкала оцінки від 1 до 10	Примітки
1	Оцініть, будь ласка, від 1 до 10 рівень доступності, легкості сприйняття та зрозумілості поданої інформації?		
2	Оцініть, будь ласка, від 1 до 10, наскільки привабливим для ознайомлення є дизайн та формат пам'ятки (запропоновані кольори, картинки, схеми)?		
Пропозиції, рекомендації, ідеї щодо покращення форми продукту:			

Представляємо оцінки експертів у наступній таблиці (див. табл.5).

Таблиця 5. Експертні оцінки пам'ятки для працівників школи (адміністрації, вчителів, психологів та соціальних педагогів) щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті

№	Експерт	Зміст оцінки
1	Ілона Єленєва (директор МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я»)	<p>Я не буду ставити вам оцінки, а надам практичні поради, які, на мою думку, допоможуть зробити матеріал більш зрозумілим.</p> <p>1) Мені не зовсім зрозуміла класифікація, плутанина у термінах – дитина –діяч, учасник та одержувач; «отримання без згоди матеріалів сексуального характеру ("дікпіки" тощо)» – це є сексуальне насильство онлайн, отже правопорушення вчинене по відношенню до дитини, а «користування сайтами 18+» - це не є правопорушенням вчиненим щодо дитини; на мою думку в цьому контексті доречніше використовувати терміни дитина –жертва, дитина – кривдник, дитина –спостерігач</p> <p>2) Щодо рекомендацій для вчителів/соц педагогів/адміністрації шкіл – ніде не згадується поліція. Але ж вчинено правопорушення!? Усі учасники процесу сексального насилля онлайн повинні розуміти, що за будь-який злочин (навіть онлайн) буде покарання. Лише самими тренінгами ми не зможемо допомогти дитині-жертві та покарати кривдників... але тут важливо наголосити що без згоди дитини не можна розголошувати інформацію</p> <p>3) Ще одне важливе спостереження – часто вчителі та однолітки звинувачують жертву «сама винна» Потрібно в подібних матеріалах для вчителів застерігати від</p>

		звинувачень дитини та наголошувати на її участі у прийнятті рішень щодо неї 4) Можете продивитись й рекомендувати до використання матеріал, який ви отримали на тренінгу – https://lhsi.org.ua/doc/Cybersafe%20toolkit%20UA%20with%20links.pdf
2	Поліна Кликова (Керівник стратегічного розвитку проєкту #stop_sexтинг, засновниця веб-ресурсу про права дитини childrenrights.info)	Повідомлення отримала. Детально зможу ознайомитися з буклетом не раніше четверга (прим. дата - четвер, 19.05.22). З того, що швидко падає в очі (окрім дійсно крутого і легкого до сприйняття оформлення) - це декілька помилок в посиланнях: - ProInSight Lab не є джерелом. Вони виконували дослідження на замовлення. Але ініціатором, замовником, і власником дослідження є МБО "Служба порятунку дітей". - щодо джерела 01, пані Аліна є загальним редактором, а не єдиним автором. Передивіться, можливо, стосовно інших джерел є такі самі неточності.
3	Аліна Касілова (менеджерка навчальної діяльності проєкту #stop_sexтинг)	Оцініть, будь ласка, від 1 до 10 - чи є мінімально достатньою представлена структура пам'ятки? - 10 Оцініть, будь ласка, від 1 до 10 зрозумілість, коректність та повноту змісту окремих елементів структури - 6 (Не описаний алгоритм дій у таких ситуаціях) Оцініть, будь ласка, від 1 до 10 рівень доступності, легкості сприйняття та зрозумілості поданої інформації? - 7 (Забгато інформації на одній сторінці) Оцініть, будь ласка, від 1 до 10, наскільки привабливим для ознайомлення є дизайн та формат пам'ятки (запропоновані кольори, картинки, схеми)? - 10 (За візуальний стиль та подачу інформації)
4	Надія Мельник (фахівчиня з профілактики здійснення сексуального насильства над дітьми та молоддю (в тому числі онлайн - секстинг та грумінг))	Чудовий та змістовний буклет) Дуже сподобалась робота. Удачі Вам та майбутніх професійних злетів та досягнень.

Оцінка експертами пам'ятки слугує її подальшому покращенню, удосконаленню змістовної частини, формату подачі інформації – аби

працівники школи мали можливість дотримуватися рекомендацій та сприяти протидії сексуальному насильству в інтернеті над учнями.

У проєкт апробації продукту дослідження – пам'ятки для працівників школи з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті – також закладено оцінювання працівниками шкіл (адміністрацією, вчителями, психологічною службою). Процес отримання оцінки плануємо у декілька етапів: поширення пам'ятки серед шкіл різних регіонів України (у рамках проєкту #stop_sexтинг; під час проведення тренінгів для підлітків з питань протидії сексуальному насильству в інтернеті у рамках проєкту «Кібербезпека для підлітків» та ін.); організація 2-3 фокус-груп з вчителями, представниками адміністрації та психологічних служб шкіл з метою отримання зворотнього зв'язку щодо використання пам'ятки під час шкільних заходів з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті (за допомогою попередньо розробленого гайду).

Висновки до розділу 3. У результаті дослідження шкільних заходів з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті було з'ясовано: у школах відсутня система дій працівників школи у випадку, якщо дитина зазнала сексуального насильства в інтернеті; працівники школи не обізнані з питань реагування на випадки явища; стратегія заборон та обмежень превалює над стратегією формування копінгових механізмів у дітей у випадках сексуального онлайн-насильства; заходи, які здійснюються школою з метою протидії явищу є поодинокими (наприклад, заходи на день безпечного інтернету; протягом «16 днів проти насильства»); у школах відсутнє проведення заходів (в т.ч. уроків) з протидії явищу на регулярній основі; учні виявили неабиякий інтерес до занять з теми протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті, розробленими у рамках освітнього проєкту #stop_sexтинг та демонструють високу готовність до протидії онлайн-ризикам.

Розроблено модель протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті на рівні школи, яка складається з двох складових: *негайне усунення небезпек для дитини* (звернення до поліції та інших служб; здійснення заходів та дій для забезпечення безпеки дитини); *мінімізація ризиків* (підвищення компетентності з питань протидії явищу в усіх учасників освітнього процесу: працівників школи, учнів, батьків/опікунів). Головними суб'єктами у протидії явищу на рівні школи визначені: *школа* (адміністрація, вчителі, психологічна служба), *сім'я* (батьки, родичі, опікуни) та *суб'єкти поза школою* (поліція, ССД, професійні ГО, міжнародні організації та ін.).

Розроблено *пам'ятку для працівників школи* (адміністрації, вчителів, психологів та соціальних педагогів) з метою надання алгоритму дій у реагуванні на конкретні випадки сексуального насильства над дитиною в інтернеті та загальній протидії явищу на рівні школи. Структура пам'ятки передбачає: надання узагальненої інформації про онлайн-ризики, з якими діти можуть зіштовхнутися у користуванні інтернетом; представлення загальних проявів поведінки дитини, за якими працівники школи можуть зрозуміти, що вона перебуває у травмуючій ситуації (в т.ч. зазнала / зазнає сексуального насильства в інтернеті); пропозиції щодо конкретних дій працівників школи у випадку виявлення сексуального насильства онлайн над учнем.

Апробовано пам'ятку методом експертного опитування (експертиза чотирьох експертів). На основі наданих рекомендацій експертів було удосконалено зміст та форму пам'ятки, відтак – підготовлено до наступного етапу апробації – оцінки пам'ятки працівниками шкіл (адміністрацією, вчителями та психологічною службою).

ВИСНОВКИ

Актуальність теми обумовлена стрімким розвитком явища сексуального насильства над дітьми в інтернеті, недостатньою дослідженістю питання та необхідністю розбудови системи профілактики й реагування на онлайн-небезпеки, пов'язані із сексуальним насильством над дитиною та сексуальною експлуатацією.

У результаті теоретичного аналізу було сформульовано власне визначення поняття «сексуальне насильство над дітьми в інтернеті» – це кримінальні дії сексуального характеру, що здійснюються за допомогою засобів електронної комунікації, що не передбачає згоди іншої сторони і порушує її права на повагу до честі та гідності, право на приватність та захист від усіх форм насильства.

Визначено основні види сексуального насильства над дітьми в інтернеті: *секстинг* (обмін фото-, відео- та текстовими матеріалами інтимного характеру за допомогою сучасних засобів зв'язку); *сексторшен* (налагодження довірливих стосунків в інтернеті з метою отримання приватних матеріалів, шантажування ними та вимагання грошей/додаткових матеріалів); *онлайн-грумінг* (побудова довірливих стосунків з дитиною з метою сексуального насильства онлайн або офлайн); *кібербулінг* (систематичне цькування та здійснення насильства за допомогою засобів електронної комунікації); *порнографічний контент* (будь-які матеріали фото-, відео-формату тощо, які мають детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які мають інформацію порнографічного характеру).

Типологізовано три групи онлайн-ризиків: 1) зміст: *дитина як одержувач* – порнографічний/шкідливий сексуальний зміст; 2) контакти: *дитина як учасник* – зустріч з незнайомцями, підготовка до зустрічі; 3)

поведінка: *дитина як діяч* – створення/завантаження порнографічних матеріалів.

Класифіковано прояви поведінки дитини, яка може мати проблеми та негаразди у наступні групи: *фізичні; психічні; психологічні; соціальні зміни*. З'ясовано головні прояви у поведінці дитини, які можуть свідчити про те, що вона зазнала або зазнає сексуального насильства в інтернеті: а) дитина видалила всі профілі у соцмережах; б) дитина змінила номер телефону; в) дитина постійно дивиться в телефон, нервує / або навпаки – не підходить до телефону. Серед наслідків сексуального насильства над дитиною в інтернеті виділені: *психічні; фізичні; психологічні; соціальні наслідки*.

Рівень поширення в Україні явища сексуального насильства над дитиною в інтернеті з'ясовано як високий. Кожна четверта дитина зазнала хоча б одного з видів сексуального насильства в інтернеті за останній рік. Половина з опитаних дітей не розповідали нікому про те, що з ними трапилось.

Досліджено, що досвід впровадження стратегій протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті будується на двох ключових концепціях: «Parent and caregiver support (Підтримка батьків та вихователів)» та «Education and life skills (Навчання та формування життєвих навичок)». А саме – розробки та впровадження освітніх програм, проєктів, заходів та ініціатив з формування дорослими (батьками, освітянами) обізнаності дітей щодо безпечної поведінки онлайн.

Проаналізовано правове забезпечення діяльності суб'єктів з протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті в Україні і розроблено трирівневу модель протидії явищу. Визначено, що на кожному з трьох рівнів профілактики діють ключові суб'єкти: заклади освіти, соціальні служби, служби у справах дітей, органи внутрішніх справ, спеціалізовані служби допомоги (гарячі лінії/телефони довіри), центри з надання реабілітаційних послуг.

У результаті емпіричної частини роботи досліджено: 1) у школах не проводяться заняття / заходи з питань протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті регулярній основі (вперше були проведені уроки з протидії явищу у рамках освітньої кампанії #stop_сехтинг і наразі проводяться поодинокі і несистемно); працівники школи не налаштовані на стратегічну орієнтацію щодо протидії явищу (недостаньо сформоване розуміння щодо мети, важливості проведення заходів з протидії явищу, вчителі проводять заняття з міркувань вимоги адміністрації, а не з власних мотивів та зацікавленості); у школах відсутня процедура / інструкції з реагування на випадки сексуального насильства над дітьми в інтернеті (опитані працівники школи не знають, як діяти у випадку, коли дитина звертається із запитом реального випадку сексуального насильства в інтернеті); 2) діти мають високу зацікавленість до занять з теми протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті; опитаними учнями найбільш вразливою категорією до онлайн-небезпек визначені діти 5-6 класів; 3) стратегії обмежень та заборон дорослими переважають над формуванням копінгових механізмів у дітей щодо онлайн-ризиків (у дітей сформовані стратегії «захисту» (обмеження, заборони, втечі, ігнорування) замість ефективних стратегій «дії» (спільно з дорослим спланувати налаштування безпеки онлайн та ін.); діти демонструють високу готовність протидіяти онлайн-ризикам наступними шляхами: повідомлення батькам / вчителям про випадок сексуального онлайн-насильства, звернення до поліції у ситуації загрози життю та здоров'ю та ін.

Розроблено *модель протидії* сексуальному насильству над дітьми в інтернеті, яка складається з двох складових: *негайне усунення небезпек* (звернення до поліції та інших служб; здійснення заходів та дій для забезпечення безпеки дитини); *мінімізація ризиків* (підвищення компетентності з питань протидії явищу в усіх учасників освітнього процесу: працівників школи, учнів, батьків/опікунів). Визначено трьох головних

суб'єктів моделі: *сім'я, школа, об'єкти поза школою*, які покликані спільно діяти задля комплексної профілактики та протидії сексуальному насильству над дитиною в інтернеті у найкращих інтересах дитини.

Розроблено та апробовано методом експертної оцінки *пам'ятку для працівників школи (адміністрації, вчителів, психологів та соціальних педагогів) щодо протидії сексуальному насильству над дитиною в інтернеті*. Пам'ятка складається з рекомендацій, згідно яких працівники школи розумітимуть: як розрізнити безпечну поведінку дитини онлайн від такої, яка може нести небезпеку; які прояви у поведінці дитини можуть бути сигналом для більшої уваги до дитини та подальшої роботи з нею; а також — конкретні дії щодо реагування на випадки сексуального насильства в інтернеті над учнем; поступові дії щодо розбудови системи протидії явищу на рівні школи.

Перспективою дослідження є розробка моделей протидії сексуальному насильству над дитиною в інтернеті на рівнях діяльності інших суб'єктів трирівневої моделі, а саме — соціальних служб, служб у справах дітей, органів внутрішніх справ, спеціалізованих служб допомоги (гарячі лінії / телефони довіри), центрів з надання реабілітаційних послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпечний ТікТок у партнерстві з освітнім проектом #stop_sexтинг. URL: https://stop-sexting.in.ua/bezpechnyj-tiktok-u-partnerstvi-z-osvitnim-proyektom-stop_sextyng/(дата звернення: 22.08.2021)
2. Захист дітей у цифровому середовищі: рекомендації для індустрій / МСЕ ; переклад за ініціативи Міністерства цифрової трансформації України громадською організацією «МІНЗМІН», 2020. 72 с.
3. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. с. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Кочарян А. Б., Гущина Н. І. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі : навчально-методичний посібник. Київ, 2011. 100 с.
5. Лубенець І. Г. Сексуальне насильство щодо дітей у цифровому середовищі: стан, тенденції, шляхи запобігання. Захист дитини від насильства та жорстокого поведіння: сучасні виклики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3 черв. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 80–85.
6. Лютий В. П. Соціальна профілактика негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі : навч. посіб. Київ : Академія праці і соціальних відносин, 2004. 42 с.
7. Найдьонова Л. А. Цифрові ризики в умовах дистанційної освіти в часи пандемії: Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Актуальні проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість в умовах сучасних викликів» 8 квітня 2021 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2021. 3(1). DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-1-13-3>
8. Національна стратегія захисту дітей в цифровому середовищі на 2021–2026 роки : проєкт / Міністерство цифрової трансформації України, 2020. URL:

- <https://drive.google.com/file/d/1ftag6UGD4n3DFxTZMyETeL45cF1-SD7p/view>
(дата звернення: 12.04.2022).
9. Національна стратегія з захисту дітей в цифровому середовищі на період до 2025 року / Міністерство цифрової трансформації України, 2020. URL: https://drive.google.com/file/d/1w1nrWgnP0Miwb_-SxMU1TPNgZdn-rAFU/view (дата звернення: 13.04.2022).
10. Он-ляндія: безпечна вебкраїна. URL: <https://disted.edu.vn.ua/media/bp/html/etusivu.htm> (дата звернення: 18.05.22)
11. Пазюк А. В., Черних О. О. Дитина онлайн: як забезпечити безпеку та приватність (аналітичне дослідження). Київ : ВАІТЕ, 2017. 74 с.
12. Полек Т., Саніна Т., Соболев Ю. Вплив пандемії COVID-19 на щоденні практики дитинства. Київ : Український культурний фонд, 2022. 79 с.
13. Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України : Аналітичний огляд / Команда правозахисного департаменту ГО «Докудейз», 2020. 98 с.
14. Посібник для фасилітаторів з питань навчання протидії онлайн-насильству сексуального змісту щодо дівчат-підлітків. Рекомендації щодо організації змісту, й проведення тренінгу : Посібник ; International Child Development Initiatives, 2021. 35 с.
15. Посібник INSPIRE: дії для впровадження семи стратегій задля припинення насильства стосовно дітей : Одеський Благодійний Фонд «Шлях до дому», 2019. 291 с.
16. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Конвенція Ради Європи від 25 жовтня 2007 р.; ратифіковано з заявами Законом України №4988-VI від 20.06.2012. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text/ (дата звернення: 13.04.2022).
17. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі : Указ Президента України від

- 25.05.2020 №195/2020. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення: 14.04.2022).
18. Рекомендації щодо онлайн безпеки для педагогічних працівників [Електронний ресурс] / Анастасія Дьякова, Тамара Береговська, Аліна Касілова, Поліна Кликова, Олександр Татарінов, Олена Ходорчук. — [б. в.] : [б. в.], 2020. — 34с.
19. Сайт освітнього проєкту stop_sexтинг. URL: <https://stop-sexting.in.ua> (дата звернення: 22.08.2021)
20. Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні : Аналітичний звіт по результатам кількісного дослідження / Proinsight Lab, 2021. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Zvit-Seksualne-nasylstvo-nad-ditmy-ta-seksualna-ekspluatatsiya-ditej-v-Interneti-v-Ukrayini.pdf> (дата звернення: 19.04.2022)
21. Сосніна О. В. Щодо змін до кримінального законодавства України в зв'язку з імплементацією Ланцаротської конвенції. Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / відповід. за вип. : проф. Семак Б. Б. Львів : вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2021. 236–238.
22. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ : Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.

23. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV// Відомості. Верховної Ради України. - 2003. - № 40-44 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
24. Чатбот «Кіберпес». URL: https://t.me/kiberpes_bot (дата звернення: 22.08.2021).
25. Черних О.О. Аналіз класифікацій загроз в Інтернеті // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка No 1 (290), 2015. С. 281-289.
26. Children and Parents: Media use and Attitudes Report / Ofcom, 2014. London, UK : Ofcom. 233 p.
27. Children and parents: media use and attitudes report / Ofcom, 2021. London, UK : Ofcom. 51 p.
28. Felitti V, Anda R, Nordenberg D, Williamson D, Spitz A, Edwards V, Koss M, Marks J. Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults – the adverse childhood experiences (ACE) study. American Journal of Preventive Medicine. 1998; 14(4): 245-58.
29. Guidelines for Industry on Child Online Protection [Електронний Ресурс]. – URL: : <http://www.unicef.org/csr/COPguidelines.htm>
30. Kemp S. Digital 2022: Global overview report (26 January 2022). URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report> (дата звернення: 19.04.2022)
31. Kemp S. Digital 2022: Ukraine (15 February 2022). URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2022-ukraine> (дата звернення: 19.04.2022).
32. Livingstone, S., Haddon, L. Introduction. Kids online: opportunities and risks for children / S. Livingstone and S. Haddon (eds.). Bristol, UK : The Policy Press, 2009. P. 1–6.
33. Lo, V., & Wei, R. Exposure to Internet pornography and Taiwanese adolescents' sexual attitudes and behavior // Journal of Broadcasting and Electronic Media. –2005. –49. —P. 221–237. URL: doi:10.1207/s15506878jobem4902_5

34. Paolucci—Oddone, E., Genuis, M., & Violato, C. A meta—analysis of the published research on the effects of pornography / C. Violato, E. Paolucci—Oddone, & M. Genius, *The Changing Family and Child Development*. Aldershot, England: Ashgate Publishing, 2000. — P. 48—59
35. Project deSHAME (Childnet, Kek Vonal, Save the Children Denmark, UCLan) (2017). *Young people’s experiences of online sexual harassment : Executive Summary. A cross-country report from Project deSHAME.*
36. Staksrud E., Livingstone S. Children and online risk: powerless victims or resourceful participants? *Information, communication and society*, 2009. Vol. 12 (3). P. 364—387.
37. *Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse / Interagency Working Group*, 2016. 100 p.
38. *The 10 Warning Signs of Cyberbullying* [Электронный ресурс]. URL : <https://www.netnanny.com/blog/the-10-warning-signs-of-cyberbullying/>
39. *World report on violence and health / Krug E. G. et al., eds.* Geneva : World Health Organization, 2002. 346 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Гайд фокусованого групового інтерв'ю для вчителів

1. ВСТУП. ЗНАЙОМСТВО З УЧАСНИКАМИ (5 хв)

Знайомство з модератором

Предмет дискусії (визначити ефективність навчання в межах освітньої кампанії "Стоп_секстинг" з безпеки дітей в цифровому середовищі), послідовність тем обговорення, причини запису

«Сьогодні ми поговоримо про ваш досвід участі в освітній кампанії "Стоп_секстинг" з безпеки дітей в цифровому середовищі. Ми запитаємо вас про те, які у вас склались враження від навчальної програми до уроку, котрий ви проводили, як учні сприйняли навчання, на які особливості організації навчання варто звернути увагу, для того, аби в майбутньому зробити таке навчання більш ефективним .

Результати цього дослідження допоможуть зробити освітні програми з профілактики ризиків використання дітьми інтернету кращими, тому намагайтеся, будь ласка, відповідати настільки чесно, наскільки це можливо»

Представлення учасника (ім'я, школа, який урок проведено, тип школи (м/с) та форма уроку (онлайн/офлайн)

Пояснення правил проведення дискусії:

- o Конфіденційність та безпека учасника, дозвіл на запис
- o Немає неправильних відповідей
- o Вільно висловлювати свої думки

2. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА (45 хв.)

1. Як би Ви оцінили навчальну програму для проведення уроку, запропоновану Вам в рамках освітньої кампанії "Стоп_секстинг" з безпеки дітей в цифровому середовищі?

2. Чи Ви проводили заняття, повністю спираючись на надані методичні матеріали? чого не вистачило вам? чим ми б рекомендували доповнити?

4. На Вашу думку, урок, який Ви проводили, містив всі необхідні методичні матеріали для його проведення?

Уточнити:

- чи логічна структура?
- чи достатньо деталізований опис ходу проведення заняття?
- чи вносили Ви зміни до плану занять під час його проведення?

5. Чи були присутні на Ваших уроках діти з ОПП? Якщо так, які особливості проведення уроку для них Ви можете відмити? чи вони брали урок по віку для дітей?

6. Чи виникали у Вас труднощі під час підготовки та проведення занять різного типу: онлайн і наживо?

3. УЧЕНЬ (25 хв.)

1. Як би Ви оцінили сприйняття учнями проведеного уроку?
2. Чи відповідають матеріали віку учнів?
3. Чи відповідають матеріали рівню знань учнів?
4. Чи побачили Ви якісь зміни в розумінні, рівні конкретних знань чи їх застосуванні учнями в ході та після навчання?

4. ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАНЯТТЯ (60 хв.)

1. Чому Ви вирішили провести такий урок в своїй школі? Чи вимагала проведення даного уроку адміністрація навчального закладу?

2. Де і коли Ви проводили урок? Уточнити:

- під час основних уроків чи факультативно?
- в класі чи іншому приміщенні?

2. Як Ви залучали учнів до уроку?

- чи завчасно поінформували?
- чи могли брати участь за бажанням?

3. Під час підготовки та проведення уроку чи використовували Ви допоміжні матеріали/ додаткове обладнання? Звідки Ви їх залучали?

4. Чи були залучені додаткові фахівці/експерти до проведення уроку? після уроку?

5. Чи проходили в навчальному закладі раніше уроки з даної тематики? Чи після проведення уроку Ви проводили інші заняття з даної тематики? І якщо так, то для кого?

6. Чи були Ви особисто готові до проведення уроку з даної тематики? Наскільки Ви були обізнані в питаннях безпеки дітей в інтернеті до моменту залучення про освітньої кампанії?

7. Виникали у Вас якісь страхи/побоювання щодо проведення даного уроку? Чи вони виправдались?

8. Чи була атмосфера в класі під час уроку сприятливою та безпечною для роботи з такою темою? Чи учні могли вільно висловлювати свою думку, ділитися власним досвідом?

9. Чи виникали під час проведення уроку ситуації, що стали для Вас викликом/ вимагали додаткових зусиль? З чим вони були пов'язані?

10. На вашу думку, з якого віку найактуальніше проводити подібне навчання?

ПОДЯКУВАТИ ТА ЗАВЕРШИТИ

Сирі дані стенограм фокусованих групових інтерв'ю вчителів

№	Питання	Р-н т	Вчителі 1-4 класів	Вчителі 5-8 класів	Вчителі 9-11 класів
1	Як би Ви оцінили сприйняття учнями проведеного уроку?	1	Учні сприймали матеріал з інтересом, зацікавленістю - <i>така тема з'явилася вперше</i> . Діти, спостерігаючи за героями, уявляли, що таке може трапитися і з ними (було занурення у казку). Учні активно задавати питання, вміли відповідати/аналізувати. <i>Учні зможуть потім практично себе відстояти, захистити, правильно вести себе у небезпечних ситуаціях</i>	Спершу діти сприйняли цей урок як змагання / гру, бо у нас одразу було кілька класів (під час канікул у школі) після квесту під час обговорення <i>була повна тиша в залі</i> діти наче в очах подорослішали, коли було обговорення заняття	матеріал був доступним, моєму 10му класу відповідав (віку дітей) дітям було цікаво, корисно, зрозуміло проблем не було ніхто не перепитував
		2	Дітям цікава структура уроку, слухаючи казку, вони ставили себе на місце героїв. Дивлячись відео/презентацію - діти ставили багато запитань та йшли на контакт. Активно обговорювали тему на уроці.	дітям сподобався урок через те, що вони були задіяні у процес і по суті разом зі мною проводили заняття було багато цікавих завдань та відео дітям сподобалось брати участь у новому для них форматі	<i>старші діти ділилися схожими ситуаціями в житті</i> матеріали торкаються сердець дітей матеріали сучасні, не перенасичені дітям було цікаво матеріали відповідно віку дітей
		3	Діти активно поводити себе на уроці, діти <i>щось вже знали</i> , активно включалися.	7-класники були зацікавлені під час проходження квесту, а при перегляді відео були вже інші реакції -	на прикладі листа (про селфі) - дівчатка сіли сфотографувалися і надіслали хлопцям, потім хлопці

			<p>Не було такого, щоб діти сиділи та байдуже слухали. Учні були задоволені, <i>розповідають батькам вдома - отже це зачепило дітей</i></p>	<p>зацікавлення, було обдумування інформації 6 класники квест не проходили - були бесіди, діти наводили приклади - <i>ДІТЯМ Є про що розказати (про своїх знайомих, випадки в інтернеті)</i></p>	<p>поділилися, де неправильно зробили дівчатка, коли фотографувалися / а де неправильно зробили хлопці все, про що йшлося на уроках - відповідати досвіду учнів потрібно розповідати дітям, попереджувати</p>
		4	<p>Діти <i>розповіли батькам</i> про урок. Не було пасивних дітей. На самому початку діти <i>ніяковіли</i>, але по ходу входили в тему та ситуації</p>	<p>старші класи були дуже зацікавлені</p>	-
2	<p>Чи побачили Ви якісь зміни в розумінні, рівні конкретних знань чи їх застосуванні учнями в ході та після навчання?</p>	1	<p>Діти почали виконувати правила - одне з правил, яке було встановлено в класі ще задовго до проведення уроків по стоп_секстингу, - <i>“руки тримаю біля себе”</i> (щоб уникати конфліктів, щоб випадково не зачепити іншу дитину) діти почали виконувати (діти один одного попереджали).</p>	<p>до проведення заняття була між дітей ситуація, коли дівчата посварилися, використали світлини однієї з дівчат, підписали їх і виклали на фейковій сторінці під ніком дівчинки <i>після проведення заняття схожих випадків вже ось 1,5 роки не спостерігається</i> тут ще, напевно, спрацював механізм “сніжного кому”, коли діти діляться між собою інформацією про безпеку в Інтернеті та правилами поведінки в онлайн-середовищі</p>	<p>у мене ні по факту ми все обговорили ми попередили уроки дівчата “знаходили себе” в тих кейсах на рівні обізнаності про тему зміни є</p>
		2	<p>У нас був день без інтернету в школі - діти намагалися дотримуватися правила, але бачили, що вдома батьки сидять в цей час в Інтернеті (<i>важливо виховувати дитину своїм прикладом!</i>)</p>	<p>діти серйозно віднеслись до проблем в Інтернеті під час регулярного проведення профілактичних занять в школі стає очевидним, що діти зацікавлені у проблемі безпеки в Інтернеті діти сліdkують за усіма рівнями</p>	<p>так, деякі діти <i>почали ділитися схожими ситуаціями</i> діти зрозуміли, що в такі ситуації можуть потрапити кожен з нас наїть діти, які не говорили про схожі випадки з життя жодна дитина не написала, що мені не</p>

				безпеки в Інтернеті	потрібна/ не важлива тема діти дуже гарно відгукувалися, зацікавилися темою дітям потрібно, щоб з ними говорили на такі теми - і щоб вони могли проговорювати - вони хочуть, щоб їх чули
		3	Діти пам'ятають тему уроків - <i>видно, що діти застосовують знання, які вони отримали на занятті</i>	діти багато часу проводять в Інтернеті і не завжди діти готові відкриватися дорослому потрібна окрема людина, яка готова розвивати та впроваджувати таку тему	-
		4	Був випадок, коли мама розповіла ситуацію, коли <i>дитина не дозволила мамі виставляти у Фейсбук його/її фото в купальнику!</i> (дитина спиралась на момент, що не можна такого виставляти, бо у них в школі був такий урок) реакція мами - вражена від реакцій дитини	після заняття дівчата почали <i>відбирати фото для публікації у соцімережах</i> сторінка почала виглядати дитячою (а не дорослою, як раніше)	-
3	Чому Ви вирішили провести такий урок в своїй школі? Чи вимагала проведення даного уроку адміністрація навчального	1	Такі уроки - необхідні! Це не лише сучасна освіта, але й необхідна. Потрібне сексуальне виховання ще у садочку.	надіслав лист про проєкт Департамент освіти потреба у проведенні такого уроку йде від надмірного використання дітьми інтернету, телефонів, їх сторінки неприйнятні для їх віку	це був наказ адміністрації наш заступник з виховної роботи надіслала посилання на ці заняття і що треба обов'язково провести ці заняття з дітьми сказали, що ви отримаєте сертифікат, що буде підтвердженням того, що ви, дійсно, провели цей урок з самого початку було так поки колеги не хотіли, я одна з перших заглибилася у матеріали,

	закладу?				<p>почала вивчати, зацікавилась, своїм подругам-колегам, що є така крута тема</p> <p>я перша, хто провела урок</p> <p>я порекомендувала іншим проводити - ніхто не пожалкував, коли проводити заняття</p> <p>спершу нам змусили провести урок, якщо чесно, але після початку проведення уроків - усі вчителі були задоволені, ділилися враженнями, обмінювалися досвідом один з одним</p>
		2	<p>Про матеріал дізналась з розсилки, я сама захотіла провести уроки, подивитися на знання дітей з цієї теми / хотіла донести дітям щось нове</p>	<p>я мама і моя дитина активно проводить час в Інтернеті / я бачу, як діти мало обізнані в питаннях безпеки в Інтернеті</p> <p>побачила рекламу, підписалась на сторінку, побачила ініціативу та взяла участь у проведенні таких уроків</p>	<p>до мене звернулася заступник з виховної роботи і спитала - чи можу я на уроках інформатики провести такі уроки</p> <p>я проводила у день безпечного інтернету</p>
		3	<p>У нашій школі часто організуються нестандартні заходи</p> <p>все, що дітям корисно - ми реалізуємо</p> <p>цей проєкт цікавий, корисний - я не бачила, щоб хтось у місті проводив такі заходи</p> <p>ми провели і для молодшої та старшої шкіл</p> <p>інтернет - актуальна тема, якби ми не "боролися", але інтернет завжди буде оточувати дітей / <i>дорослим</i></p>	<p>надіслали з департаменту освіти завуч надіслала інформацію класним керівникам</p> <p>а потім класні керівники нам передали інформацію про можливість проведення таких уроків</p>	<p>був лист</p> <p>якби не було б листа, ми просто не знали про такі заняття</p> <p>усі провели - усі були задоволені класно у тому, що матеріали усі були підготовлені (і квест, і самі заняття - не треба було нічого додумувати, придумувати)</p>

			<i>треба створювати безпечне середовище та вчити дитину користуватися інтернет-ресурсами</i>		
		4	про можливість проведення уроків дізналися від адміністрації уроки проводили під час тижня безпечного інтернету	запит від класних керівників про те, що діти багато часу проводять в телефонах в інтернеті діти нікого не бачать, лише телефони перед обличчями, діти навіть, сидячи поруч, пілкуються через телефони про проєкт дізналась самостійно, а потім одразу прийшла на школу інформація	
4	Чи проходили в навчальному закладі раніше уроки з даної тематики? Чи після проведення уроку Ви проводили інші заняття з даної тематики? І якщо так, то для кого?	1	<i>Не було раніше жодного уроку, спрямованого на попередження розвитку явища секстингу (та інших небезпек)</i> уроки по стоп_секстингу розпочалась саме з вашої інфокампанії та проєкту навчання теми безпеки в інтернеті раніше піднімалась, але не було уроків з приводу безпеки щодо сексуального насильства над дітьми в Інтернеті після першого уроку продовжували навчання для інших класів, оскільки побачили інтерес дітей до даної проблематики (раніше такі схожі уроки були по сексуальному вихованню - і раніше такі уроки проводити педагоги-організатори) після старту проєкту та проведення	у навчальному предметі “ <i>Основи здоров'я</i> ” є розділ “ <i>безпека в інтернеті</i> ” у квітні ми проводимо тематичний тиждень “ <i>Життя без небезпек</i> ” - коли ми один день присвячуємо одній темі (наприклад, правила дорожнього руху), другий - іншій темі, і один з таких днів у нас присвячений безпеці в Інтернеті (безпека в Інтернеті розглядається як сфера здоров'я)	ми нікого не запрошували про безпеку в Інтернеті ми говорили раніше дуже багато але саме тема сексингу не піднімали раніше

			уроки по стоп_секстингу почали проводити уроки й інші вчителі		
		2	уроки <i>по секстингу раніше не проводились</i> , оскільки вважалось, що для початкових класів дана тема не така важлива зі старшими проводилися уроки на тему безпечного інтернету після першого уроку, коли я побачила інтерес та зацікавлення учнів, я почала проводити уроки і для дітей інших класів	у школі проводиться регулярно анкетування (по дослідженню явища булінгу та кібербулінгу) ми проводимо в школі заходи, націлені на засвоєння учнями правил безпечної поведінки в Інтернеті	нікого з фахівців не залучала проводжу заняття по безпеці в Інтернеті кожного року але <i>саме по темі секстингу - мені здається, позаминулого року відео якесь було діти попередньо дивилися відео</i> , а потім ми вже дивилися презентацію та говорили
		3	у нас в школі багато проводиться заходів щодо безпеки дітей у цілому <i>по темі секстингу - це був перший захід</i> в школі ніколи не було уроків з приводу секстингу ми готові далі працювати по даній темі та проводити уроки	проводяться заходи, приурочені <i>Дню безпеки в Інтернеті</i> колеги теж проводили подібні заходи на День безпеки в Інтернеті	раніше не було піднятого питання безпеки в Інтернеті, це лише недавно - ось ви розробили і воно все пішло ми визначали фахівцям тематику та запрошуємо проводити заходи (це з нашої ініціативи) усі представники (працівники ССД, поліцейські) приходять та проводять заняття з приводу онлайн-безпеки, але щоб сказати, що вони обізнані в темі секстингу - не скажу, що вони це знають! ми на підставі ваших уроків <i>ІМ</i> розповідаємо, що ми з дітьми проводили такі заняття з ресурсу стопсекстинг, а вони своє розповідають, свої розробки треба їм порекомендувати, щоб вони теж вивчили ті матеріали та проводили заняття, нехай теж знають

		4	оскільки працюю лише другий рік, не можу стверджувати, що раніше не було таких інфокампаній вважаю, що раніше не проводилась такі уроки, оскільки багато вчителів притримуються думки, що тема безпеки в інтернеті в сексуальному плані ще зарано для дітей молодшого шкільного віку після того, як вперше провели такий урок, почали проводитися уроки ще й іншими вчителями	<i>День безпеки в Інтернеті у нас проходить тиждень</i> - і протягом тижня проводяться різні тематичні заходи та заняття	-
5	На вашу думку, з якого віку найактуальніше проводити подібне навчання?	1	<i>з початкової школи (з 1 класу) потрібно ввести окремий курс (варіативний) / спецкурс / предмет найбільш вразливим періодом є початок статевого дозрівання дітей</i> - тоді навчання треба більш посилено проводити для дітей	треба починати таке навчання з того моменту, <i>коли з'являються телефони у дітей!</i> десь ближче до 4 класу варто починати навчання щодо безпеки в Інтернеті (3-4 клас) - треба йти на крок вперед - бо у 5 класі діти вже будуть більше використовувати телефону та Інтернет, демонструючи свою дорослість та незалежність Варто приділяти додатково серед навчання щодо ризиків в Інтернеті тему "синій кит" - бо я поки не зустріла у матеріалах інформації по цій проблемі ми не завжди можемо побачити, що дитина опинилась в небезпечній ситуації - ми потребуємо більшого навчання щодо того, як виявити, що дитина стала жертвою небезпечної ситуації в Інтернеті	це має бути <i>родинне виховання</i> і має бути вплив з самого малечку - і батьки мають доносити такі теми діти у початковій школі - настільки просунуте! - ми маємо розповідати про правила користування, що треба робити, як робити діти вже насіть малечку стають булерами з першого класу початкової школи! найбільш вразливий вік до небезпек в Інтернеті - початкова школа, а що стосується стопсекстингу - то 7-8 класи (діти хочуть бути дорослими, вони себе вважають такими) - це самий складний перехідний вік дитини

			<i>(секстинг, кібергрумінг... та участь у небезпечних іграх, як-от "синій кит") найвразливіша група - 6,7,8 класи</i>	
2	<i>важливо працювати з дітьми, починаючи з початкової школи але більшої уваги приділяти середній школі - 5-6 класи (перехідний період. дорослішання)</i>	<i>початкові та молодші класи - варто починати інформування про онлайн-ризик, бо діти вже у молодшому віці мають доступ до Інтернету, а отже - до його небезпек треба проводити для такої категорії дітей тренінгові заняття / виховні години 5-8 класи - найбільш вразлива категорія хоч інформування про безпечну поведінку в Інтернеті варто починати з молодшого шкільного віку</i>	<i>хочу підтвердити слова Світлани варто починати з 5-6 класу найбільш вразливі діти 7 класу "це те саме, що дитину посадили за кермо, а не навчили їздити" - діти взяли в руки смартфони, але не обізнані у тому, як правильно ними користуватися, як використовувати інформацію тощо - у цьому й проблема починати треба з першого класу, можливо, з дитячого садочка - якусь просвітницьку діяльність треба починати і проводити серед батьків</i>	
3	<i>5 клас - найвразливіший вік для дитини (коли діти починають формувати особисті кордони, починається статеве дозрівання, перші симпатії, перші закоханості, починається хейтинг, булінг) для 1 класу - можна починати такі уроки, але більш віддалено</i>	<i>7,8 клас- вікові категорії, коли формуються романтичні стосунки - і власне це теж може підвищувати ризик в Інтернеті 5-8 класи - найбільш вразливі категорії у молодшого шкільного віку - Інтернет більш пов'язаний з іграми, молодші діти менше піддаються онлайн-ризикам в Інтернеті на противагу дітям 5-8 класів, наприклад</i>	<i>коли виникає закоханість - тоді діти починають фотографуватися, десь щось приховувати, десь якісь селфі а закоханість може виникати і у 5 класі, і у 7, і у 10му це, що я бачу від своїх дітей у кожного є мобільний телефон - і повинні слідкувати батьки, що вони дають, чи є заборона на використання певних програм вчитель не має права брати телефон та слідкувати за тим, що дитина робить в телефоні на уроках не можна використовувати</i>	

					мобільні телефони - однак дитина тримає в руках той телефон (треба прийняти на державному рівні якість розпорядження, що використання телефонів на уроках не дозволяється)
		4	якісь базові початкові елементи таких уроків - <i>починати з перших класів</i> <i>більш поглиблене вивчення теми - починаючи з 6-7 класів</i> (коли починається конкуренція, дорослішання, бурхливе зростання)	5 клас - діти відчують себе дорослими і починають дуже багато часу проводити в Інтернеті <i>5-6 клас - найвразливіша група</i> , оскільки діти інтенсивно використовують Інтернет та технічні засоби і не зовсім розуміють небезпек, які можуть на них чекати в Інтернеті	-

1. ВСТУП. ЗНАЙОМСТВО

2. Знайомство з інтерв'юером
3. Представлення респондента (ім'я, школа, клас, в якому уроці брав участь, тип школи (м/с) та форма уроку (онлайн/офлайн)
4. Предмет дискусії (визначити ефективність навчання в межах освітньої кампанії "Стоп_секстинг" з безпеки дітей в цифровому середовищі), послідовність тем обговорення, причини запису

«Сьогодні ми поговоримо про навчання (уроки) з безпечної поведінки в цифровому середовищі (інтернеті), які проводились у твоїй школі. Ми запитаємо тебе про те, чи сподобався тобі урок, який для вас проводили, чи було все зрозумілим та що корисного було в навчанні.

Результати цього дослідження допоможуть зробити кращими уроки з підготовки дітей до більш приємного та безпечного використання інтернету, тому намагайся, будь ласка, відповідати настільки чесно, наскільки це можливо»

2. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

1. Чи сподобався тобі урок?
2. Чи все було зрозуміло для тебе?
3. Чи знав/ла раніше ти про безпечну поведінку в інтернеті? Звідки ти про це дізнався? Що для тебе було новим та корисним з почутого на уроці?

3. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ

1. Чи були моменти під час уроку, коли ти почувався/почувалась незручно, ніяково?
2. Наскільки було тобі комфортно під час уроку? Як поводитись інші учні та вчитель?
3. Чи виникли в тебе запитання в ході та після уроку та чи був хтось, хто надав на них відповідь?
4. Якби тобі запропонували щось змінити в проведенні такого уроку, що б і як саме ти змінив?

4. ВЛАСНА УЧАСТЬ

1. Чому ти брав/брала участь в уроці?
2. На твою думку, ти достатньо захищений в інтернеті? Чи робиш ти щось спеціально для того, щоб захистити себе від неприємних ситуацій в інтернеті?
3. Чи скористалась/тався ти чимось з того, про що йшлося на уроці, пізніше, після уроку? Ти продовжуєш спілкуватися в соціальних мережах та використовувати інтернет, як і раніше?
4. Якби з твоїм знайомим/другом/однокласником трапилася неприємна ситуація в інтернеті, що б ти йому порадив?

Сирі дані стенограм індивідуальних інтерв'ю учнів

№	Питання	Учень	Відповіді
1	Чи знав/ла раніше ти про безпечну поведінку в інтернеті? Звідки ти про це дізнався? Що для тебе було новим та корисним з почутого на уроці?	1	Ну, щоб не спілкуватися з тим, хто напише тобі. Не викладати інтимні фото, тому що, коли вони потрапляють в інтернет, їх можуть зробити скріншот, можуть зберегти собі на комп'ютер, а потім десь їх побачити взагалі в інтернеті
2	Наскільки було тобі комфортно під час уроку? Як поводитись інші учні та вчитель?	1	Я вважаю, що всі зрозуміли цю тему, цю презентацію, яку хотіли до нас донести. Всі спокійно відреагували на це. Ніхто не сміявся, не говорив, які вони погані, що відправляють ці фотографії, як там можна на це повестися.
		2	Вона (вчитель), мабуть, переймалася, як ми це приймемо, як ми зрозуміємо матеріал, не будемо ми переживати. Хвилювалася. Поведінка, мабуть. Мені здається, що кожен вчитель може перейматися в такій ситуації.
3	На твою думку, ти достатньо захищений в інтернеті? Чи робиш ти щось спеціально для того, щоб захистити себе від неприємних ситуацій в інтернеті?	1	Мабуть, я добре захищена, в інстаграмі в мене закритий акаунт, які рекомендували в презентації. Ні з ким з незнайомих я не спілкуюсь, тільки з тими, хто в мене в друзях. Незнайомих людей в друзі я не добавляю, не спілкуюсь. І фото інтимного характеру я не викладаю, цього не можна робити. Закрити друзів, щоб ніхто не бачив, з ким я спілкуюсь. Не можна в інтернеті писати, де ти проживаєш, номер телефону, школу, в якій ти навчаєшся. Ну, особисту інформацію не можна використовувати.
		2	дуже мало мені здається. Я вже знаю як себе поводити. Мені пояснили. А тепер треба вести себе безпечніше, ніж ти був раніше.
		3	я відчуваю себе мабуть на 100% захищеною, тому що я дотримуюся правил безпеки в

			інтернеті. І я впевнена, що немає ніяких загроз для мене. я не спілкуюся з незнайомцями, які мені пишуть. Та не публікую мою власну інформацію.
		4	На 8 балів з 10. З чим можуть бути пов'язані Коли пишуть люди - давай зустрінемось десь там, вживу, або на відеоконференцію. Коли щось таке сказали, я не відповідаю. Я не влажу ні в які сайти, коли щось на писали мені, питаю в батьків, відповідати чи не відповідати. Не маю профілів в інтернеті, тільки вайбер. Я все удаляю.
		5	не відповідаю незнайомцям, не добавляю в друзі незнайомих, не відповідаю
		6	в мене є ще чуть чуть, але це вже з старшими (як стану старше). Бо я вже вірю в себе, я розумію, що я вже все знаю, мене навчили, що взагалі не можна комусь відповідати, хто тобі не знайомий. Ну і є чуть чуть страх, що мені може подруга сказати, не бійся, ти просто прийми дзвінок і потім скинь. Бо це може твоя подруга/ друг з незнайомого номера, може вони телефон розбили і тд. Але я ніколи так не робила.
4	Якби з твоїм знайомим/другом/однокласником трапилася неприємна ситуація в інтернеті, що б ти йому порадив?	1	спокійно поговорила б, підтримала б. Сказала, що якщо вже таке трапилося, зробити скріншот всієї переписки, якщо вже вона відправила інтимні фото. Піти до дорослого, поговорити з ним спокійно, разом звернутися в поліцію. або до тієї людини і якимось домовитися. До батьків, тьоті, дяді, кому ти довіряєш.
		2	я б порадили звернутися до психолога, до батьків. Щоб він відчував підтримку і те що він не один. Потім би обов'язково звернулася до поліції.
		3	Я б порадив заблокувати і ігнорувати. Звернутись до дорослих, якщо випадок не приємний, то до поліції. Порядок - до батьків, до вчителя, до психолога, до поліції.
		4	я б порадила одразу розказати батькам, тому що самому дуже класно вирішити таку ситуацію, коли проти тебе є компромат, дуже складно зорієнтуватися, що робити в ситуації і краще розказати дорослим людям, які знають більше та зможуть чимось допомогти.
		5	важливо знати, що дітям коли вони менше 10-12 років їй не можна отримувати телефон, бо вони ще можуть не вірити в це все, що ніби люди всі добрі на світі, що поганих немає. Але

		<p>все одно ніколи нікому не можна. Ось мені мама говорить, що до 5 класу тобі не можна буде телефон, бо це небезпечно.</p> <p>я б сказала негайно знайди переписку чи куди відповідала і негайно видалити і його номер і фото і все. І можна сказати, що це був жарт. Але думаю, що та людина на це не поведеться. І щоб дитина декілька тижнів не виходила з дому до школи, щоб його не знайшли. Або просто сказати батькам.</p>
--	--	--

Пам'ятка для працівників школи (адміністрації, вчителів, психологів та соціальних педагогів) щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті

ПАМ'ЯТКА ЩОДО ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ НАД ДІТЬМИ В ІНТЕРНЕТІ

для працівників школи
(адміністрації, вчителів, психологів
та соціальних педагогів)

ЗМІСТ

- 01 Онлайн-ризиків, характерні для дітей основних вікових груп: 1-4 класи, 5-8 класи; 9-11 класи
- 02 Детальний опис ризиків в інтернеті, яких можуть зазнати діти-представники найбільш вразливої вікової групи (5-6 класи)
- 03 Поведінкові прояви у дітей, які можуть свідчити про випадки сексуального насильства в інтернеті
- 04 Дії вчителів (класних керівників, вчителів-предметників) у протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті
- 05 Дії психолога та соціального педагога у протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті
- 06 Дії адміністрації школи (директор, завідувачі) у протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті
- 07 Алгоритм дій працівників школи у випадку сексуального насильства в інтернеті над учнем
- 08 Перелік та контактні дані суб'єктів, до яких дитина може звернутися по допомогу у випадку сексуального насильства в інтернеті
- 09 Термінологія
- 10 Література, яка стане у нагоді

ОНЛАЙН-РИЗИКИ, ХАРАКТЕРНІ ДЛЯ ДІТЕЙ ОСНОВНИХ ВІКОВИХ ГРУП: 1-4 КЛАСИ, 5-8 КЛАСИ; 9-11 КЛАСИ

Дитина в інтернеті, як правило, може:

І це нормально! Адже у такий спосіб дитина:

пізнає себе та свою сексуальність	шукає відповіді на питання, які її цікавлять	шукає схвалення та визнання своєї привабливості	соціалізується
-----------------------------------	--	---	----------------

Однак. Поряд з природнім бажанням дитини пізнавати себе та світ за допомогою інтернету, існує ряд ризиків* для дитини:

Дитина:

- використовує та обробляє персональні дані з акаунтів іншої дитини у сексуалізованому форматі та у подальшому поширює ці матеріали (наприклад, домальовування пенісів замість квіточок на фотографії тощо)
- здійснює систематичне цькування іншої дитини у мережі інтернет
- пересилає персональні фото- та відео- іншої дитини без її згоди у чати, групи (серед знайомих чи незнайомих людей)
- завантажує, створює або поширює матеріали сексуального характеру

*опис кожного з онлайн-ризиків знаходьте наприкінці пам'ятки (у розділі "термінологія")

ДЕТАЛЬНИЙ ОПИС РИЗИКІВ В ІНТЕРНЕТІ, ЯКИХ МОЖУТЬ ЗАЗНАТИ ДІТИ- ПРЕДСТАВНИКИ НАЙБІЛЬШ ВРАЗЛИВОЇ ВІКОВОЇ ГРУПИ (5-6 КЛАСИ)

№ 01 — РАННЯ РЕЄСТРАЦІЯ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Чому так відбувається?

Бажання бути дорослим, "усі ж реєструються і я хочу", "мої батьки ж завжди сидять у соціальних мережах і я хочу", пошук схвалення, підтвердження своєї привабливості через лайки, коментарі

У чому ризик?

У кожній соціальній мережі є обмеження у віці при реєстрації. Дитина, яка бажає зареєструватися, ставить вік на 2-4 роки старше за свій. Злоумисник може почати спілкуватися з дитиною та надсилати їй небезпечні матеріали, вважаючи, що дитині, наприклад, 14-15 років. Тому 10-11-річна дитина може потрапити у подвійну пастку, оскільки не здатна критично оцінювати ситуацію, встановлювати причинно-наслідкову зв'язки подій

*Дослідження доводить !

Більшість дітей (92%) вперше зареєструвались у соцмережі у віці 6-12 років, піковий вік - 8-9 років (ХОЧА: найнижчий вік, з якого дозволена реєстрація у Facebook, Instagram, Gmail - 13 років; 16 - для TikTok; 18 - для Youtube та VK)

№ 02 — ОБМІН ФОТО- ТА ВІДЕО- ІНТИМНОГО ХАРАКТЕРУ В ОСОБИСТИХ ЛИСТУВАННЯХ

Чому так відбувається?

Підліток пізнає себе, своє тіло та сексуальність; шукає визнання та підтвердження своєї привабливості для інших

У чому ризик?

Усе, що потрапляє у мережу інтернет - автоматично перестає бути приватним! Підліток, пересилаючи фото- та відео- оголених частин свого тіла вже перестає бути власником цих матеріалів. І є ризик, що навіть та людина, якій дитина довіряє, зможе використати ці матеріали у своїх цілях (з метою помсти, цькування тощо)

*Дослідження доводить !

Майже чверть дітей потрапляли хоча б в одну із ситуацій сексуального насильства чи експлуатації за 2021 рік. Частіше за все траплялись запитання щодо інтимних частин тіла, прохання надіслати оголені фото та надсилання фото оголених людей

№ 03 — ПОСТИНГ ВІДВЕРТИХ ФОТО ТА ВІДЕО У СЕБЕ В ПРОФІЛЯХ

Чому так відбувається?

Підліток пізнає свою сексуальність, соціалізується та прагне бути частиною спільноти, шукає схвалення своєї привабливості, прагне отримати позитивні реакції, визнання серед однолітків

У чому ризик?

Усе, що потрапляє у мережу інтернет - автоматично перестає бути приватним! Фото, особливо відвертого характеру - можуть бути "наживою" для злоумисника з метою вчинення проти дитини насильства, шантажу чи експлуатації

Дослідження МБО «Служба порятунку дітей» у партнерстві із Уповноваженим Президента України з прав дитини, грудень 2020 р. - січень 2021 р. Виконавець дослідження: Агенція ProinsightLab

ДЕТАЛЬНИЙ ОПИС РИЗИКІВ В ІНТЕРНЕТІ, ЯКИХ МОЖУТЬ ЗАЗНАТИ ДІТИ- ПРЕДСТАВНИКИ НАЙБІЛЬШ ВРАЗЛИВОЇ ВІКОВОЇ ГРУПИ (5-6 КЛАСИ)

№ 04 — АКТИВНІСТЬ НА САЙТАХ ДЛЯ ДОРОСЛИХ

Чому так відбувається?

Дитина шукає відповідей на питання там, де вона не може отримати від дорослих (вчителів, батьків тощо); прагнення "дорослості" та незалежності

У чому ризик?

Дитина, відвідуючи сайти 18+, обходить перевірку адміністрацією віку відвідувачів. Відтак - в силу вікових особливостей, недостатньо сформованого критичного мислення - може потрапити у пастку злоумисників

Реальний випадок!

17-річний хлопець звернувся на Національну дитячу гарячу лінію "Ла Страда-Україна" із запитом шантажу та виманювання дівчиною грошей під час листування з нею на сайті "для дорослих" (лютий 2022 рік)

№ 05 — МНОЖИННІСТЬ АКАУНТІВ

Чому так відбувається?

Небажання, аби дорослі втручалися в особистий простір; пошук ідентичності через самопрезентації себе у різних ролях на різних акаунтах

У чому ризик?

Злоумисники можуть створювати профайли та "полювати" на дитячі сторінки, які не можуть контролювати дорослі

*Дослідження доводить!

Серед дітей, що мають власні сторінки у соцмережах, майже половина (47,6%) мають дві або більше сторінок у одній соцмережі

№ 06 — НЕХТУВАННЯ ДОРОСЛИМИ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ ПРИ КОРИСТУВАННІ ГАДЖЕТАМИ

Дорослі можуть транслювати моделі поведінки, які можуть бути ризикованими для дітей. Батьки мимоволі можуть задавати дітям ризики в інтернеті, налаштовуючи гаджети для себе: наприклад, у телефоні чи на планшеті можуть "вилазити" реклами та відео контенту 18+ тощо.

Недостатньо усвідомлюючи те, що існують системи налаштування безпеки для дітей - дорослі можуть створювати умови виникнення додаткових ризиків для дитини в інтернеті. Також, діти можуть бачити, що їх батьки постійно проводять час у соціальних мережах (Фейсбук, Інстаграм тощо) і брати "приклад" ("моя мама/тато сидять у Фейсбуці - я теж так само хочу")

Дослідження МБО «Служба порятунку дітей» у партнерстві із Уповноваженим Президента України з прав дитини, грудень 2020 р. - січень 2021 р. Виконавець дослідження: Агенція ProinsightLab

ПОВЕДІНКОВІ ПРОЯВИ У ДІТЕЙ, ЯКІ МОЖУТЬ СВДЧИТИ ПРО ВИПАДКИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В ІНТЕРНЕТІ

По яким зовнішнім ознакам дитини вчитель, класний керівник може зрозуміти, що вона має негаразди або проблеми, які можуть включати і сексуальне насильство над нею в інтернеті? Наведені нижче прояви мають стати сигналом для більшої уваги та вивчення дорослим ситуації, у якій опинилась дитина

Загальні прояви у поведінці дитини, які мають стати сигналом для вчителя

різка зміна іміджу (новий колір волосся, стрижка, яскравий макіяж / відсутність макіяжу тощо)

мішкуватий одяг

різкий перехід з одного стилю на інший (якщо дитина до цього моменту носила одяг, який підкреслював дівочість, а зараз - навпаки)

розсіяна увага, дитина дивиться "крізь вас"

дитина забуває, про що ви з нею говорили

різке зниження навчальної успішності

після уроку одразу виходить з класу, уникає розмов і контакту

дитина бліда, не харчується, має хворобливий вигляд обличчя

пропускає масово заняття

не спілкується з друзями, сидить окремо

ТРИ ОСНОВНИХ ПРОЯВИ, ЯКІ МОЖУТЬ СВДЧИТИ ПРО ТЕ, ЩО ДИТИНА ЗАНАЛА АБО ЗАЗНАЄ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В ІНТЕРНЕТІ

1

дитина видалилась з соцмереж

2

дитина змінила номер телефону

3

дитина постійно дивиться в телефон, нервує / або навпаки - не підходить до телефону

Пам'ятаймо, що сексуальне насильство над дітьми в інтернеті може бути **початком** або **продовженням** насильства над дитиною, яке сталося або відбувається в реальному житті!

ДІЇ ВЧИТЕЛІВ (КЛАСНИХ КЕРІВНИКІВ, ВЧИТЕЛІВ-ПРЕДМЕТНИКІВ) У ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ НАД ДІТЬМИ В ІНТЕРНЕТІ

Оперативне реагування

Якщо ви спостерігаєте у дитини попередньо перераховані прояви поведінки - обов'язково зверніться із запитом до психологічної служби школи - психолога або соціального педагога!

Якщо до вас звернулась дитина щодо випадку сексуального насильства в інтернеті щодо неї або іншої дитини (у випадку онлайн-грумінгу, сексторшену) - негайно зверніться у поліцію (контакти - у розділі 8)

Профілактика та протидія явищу

Важливо відвідувати навчання (тренінги, курси, навчання, семінари, вебінари) та підвищувати компетентності з теми протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті

1 раз у 3 місяці проводити заняття для дітей з метою формування безпечної поведінки в інтернеті

Для проведення уроків для учнів з питань безпеки в інтернеті можна використовувати наступні матеріали:

[Навчально-методичний посібник "Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі"](#)

[Посібник для фасилітаторів з питань навчання протидії онлайн-насильству сексуального змісту щодо дівчат-підлітків](#)

[Уроки для 1-4 класів](#)
[Уроки та квести для 9-11 класів](#)
[Уроки та квести для 5-8 класів](#)

Рекомендації по проведенню уроків для учнів

Тренування та репетиція

перевірити, де виникають труднощі, де треба більше інформації пошукати

Залучення та включення дітей

максимально використовувати інтерактивні форми уроку - квести, відео, ігри, тренінг

Спершу - приклад та власний досвід

перед розкриттям теми, понять, термінів, - спершу розповісти про свій досвід, про приклади, про факти, які відомі, а потім вже давати теорію

Наочність

шукати у представлених джерелах необхідні матеріали, таблиці, схеми - друкувати та розміщувати на дошку, аби важлива інформація легше сприймалася дітьми та була постійно у полі їх зору

Креативність та творчість

діти бачать та відчувають зацікавленість вчителя; використовуйте матеріали творчо, вирішуйте, де "розбавити" урок малюванням, де грою, де відео. Змінійте форму, але не змінійте зміст

ДІЇ ПСИХОЛОГА ТА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ НАД ДІТЬМИ В ІНТЕРНЕТІ

Оперативне реагування

На постійній основі цікавитися у вчителів та класних керівників щодо поведінки дітей на уроках та перервах, їх успішності, стосунків тощо. Задавати питання "Що змінилось у поведінці?", "Чи спостерігали ви дивну поведінку у дитини?" тощо. Важливо не чекати, поки дитина сама підійде та звернеться за допомогою, а попереджувати розвиток негативних наслідків ситуації для дитини

Спеціаліст передусім - на боці дитини. Він має діяти у найкращих інтересах дитини і дотримуватися двох головних **принципів**:

Безпека	Конфіденційність
<ol style="list-style-type: none">1. Переконайтесь, що вже зараз дитині нічого не загрожує, вчиніть негайні захисні дії2. Сплануйте спільно з дитиною дії для захисту від ризиків (налаштування безпеки акаунту, скріншоти листування тощо) і допоможіть їх втілити3. Основа безпеки - довірливі стосунки з дитиною та їх збереження	<ol style="list-style-type: none">1. Включати батьків (інших безпечних дорослих) за двох умов:<ul style="list-style-type: none">• згоди дитини• коли ситуація загрожує життю та здоров'ю дитини2. За можливості, вирішити проблему з дитиною (з мінімальним залученням "третьох сторін")3. У комунікації з дитиною схилити її до того, аби вона звернулася за підтримкою до дорослого, якому довіряє

У стратегії захисту дітей від сексуального насильства в інтернеті формування копінгових механізмів у дітей має превалювати над обмеженнями та заборонами!

Профілактика та протидія явищу

Шукати варіанти та брати участь у запропонованому адміністрацією школи навчанні (курси, тренінги щодо протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті)

Проведення тренінгів та тематичних заходів

1 раз на 3 місяці проводити тематичні заходи та тренінги для учнів з питань формування безпечної поведінки онлайн

Увага до поведінки дітей

при проведенні тренінгів чи заходів з учнями уважно слідкувати за їх поведінкою та, за потреби, продовжувати роботу з окремою дитиною/дітьми на індивідуальному рівні

Розробка інформаційного контенту

пошук та розробка інформаційного контенту для ведення сторінок школи у соціальних мережах (Фейсбук, Інстаграм, Тік-Ток сторінки) з ціллю формування у дітей навичок безпечної поведінки онлайн

Робота з батьками

1 раз на 2 місяці (під час батьківських зборів) 15 хвилин виділяти темі участі батьків у формуванні навичок безпечної поведінки дитини в інтернеті

ДІЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ШКОЛИ (ДИРЕКТОР, ЗАВІДУВАЧІ) У ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ НАД ДІТЬМИ В ІНТЕРНЕТІ

Стратегічне планування

Адміністрація має сприймати питання безпеки та захисту дітей від насильства в інтернеті як частину стратегічних завдань створення безпечного освітнього середовища школи. Адміністрація школи має не допускати обходження та табування теми сексуального насильства над дітьми. Для того, щоб досягнути комплексності у протидії явищу, у школі важливо реалізувати ряд заходів

Планувати заходи адміністрація має із залученням сторін

психолога	соціального педагога	класних керівників	представників батьківських комітетів, рад	представників учнівського самоврядування
-----------	----------------------	--------------------	---	--

Рекомендації зі створення системи протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті

Регулярність проведення уроків для дітей

вчителі, класні керівники мають проводити уроки для дітей з протидії явищу **щонайменше три рази на рік**:
- кінець листопада (16 днів проти насильства)
- тиждень до Дня безпечного інтернету (9 лютого)
- середина травня (перед виходом дітей на літні канікули)

Виховні години на тему безпечної поведінки в інтернеті

1 раз на місяць класні керівники мають проводити тематичні виховні години для учнів (допоміжні матеріали зазначені у розділі №4)

Учні - учням

залучати шкільне самоврядування до реалізації програм та заходів з формування навичок безпечної поведінки онлайн (учні навчають учнів / обмін досвідом учнів / авторитетний вплив та приклад дітей старшого віку)

Залучення учнів до науково-дослідницьких робіт з теми

включити у перелік напрямів дослідження у науково-дослідницьких роботах учнів теми онлайн-безпеки та протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті

Моніторинг дітей з тривожною поведінкою

на регулярних зібраннях працівників школи окрему увагу приділяти питанню поведінки дітей, яка насторожує та потребує уваги і вивчення

Створення та розвиток сторінок школи у соціальних мережах

проводити інфокампанію на сторінках школи у Фейсбук, Інстаграм, Тік-Ток з метою формування в учнів онлайн-компетентності та умінь реагувати на можливі ризики в інтернеті

Залучати працівників школи до розвитку компетентностей

відслідковувати та приймати пропозиції, ініціативи організації щодо можливостей проходження навчання (курсів, тренінгів, семінарів, вебінарів) для усіх працівників школи з питання протидії явищу

АЛГОРИТМ ДІЙ ПРАЦІВНИКІВ ШКОЛИ У ВИПАДКУ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В ІНТЕРНЕТІ НАД УЧНЕМ

Дитина зазнала сексуального насильства в інтернеті

сценарій №1

дитина говорить про це

сценарій №2

дитина мовчить

Що робити у кожному зі сценаріїв?

Якщо дитина зазнала сексторшену або онлайн-грумінгу (див. "термінологія"), життю та здоров'ю дитини загрожує небезпека - негайно повідомити батьків дитини та звернутися до поліції!

	Дитина підійшла та розповіла про випадок	Дитина нікому не розповідає, але видно, що з нею щось не так
<p>вчителю</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Переконатися, що дитині нічого не загрожує 2. Спільно з дитиною прийняти рішення, до кого вона може звернутися по допомогу - психолог, батьки 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Якщо поведінка дитини насторожує - звернутися до психолога/соціального педагога школи 2. Спробувати поговорити з дитиною
<p>психологічній службі</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Переконатися, що наразі дитині нічого не загрожує 2. Разом з дитиною вибудувати план, як себе захистити 3. Спрямувати дитину до того, аби вона поговорила з дорослим, якому довіряє 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відреагувати на запит вчителя - почати роботу з учнем
<p>адміністрації</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Переконатися, що наразі дитині нічого не загрожує 2. Спільно з дитиною прийняти рішення, до кого вона може звернутися по допомогу - психолог, батьки 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Слідкувати за результатами роботи з дитиною, реалізацією планових заходів

ПЕРЕЛІК ТА КОНТАКТНІ ДАНІ СУБ'ЄКТІВ, ДО ЯКИХ ДИТИНА МОЖЕ ЗВЕРНУТИСЯ ПО ДОПОМОГУ У ВИПАДКУ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В ІНТЕРНЕТІ

Дитина або дорослий може звернутися до поліції, ЯКЩО:

дитина стала жертвою шантажу (наприклад, якщо дитину шантажують надісланими раніше фото чи відео). Це визнається злочином, що передбачено Кримінальним кодексом України

Контакти поліції:

- телефон **102**

- онлайн: <https://ticket.np.gov.ua/>

Ювенальна превенція, кіберполіція:

<https://ticket.cyberpolice.gov.ua>

Дитина та дорослий може звернутися за безоплатною правовою допомогою, ЯКЩО:

виникають питання щодо дій у випадку насильства в інтернеті, як отримати допомогу, підтримку; як кривдника притягнути до відповідальності

Куди звертатися:

0 800 213 103 (цілодобово і безплатно в межах України)

Дитина може зателефонувати на гарячу лінію Ла Страда, ЯКЩО:

вона бажає анонімно повідомити про те, що трапилось із нею в інтернеті

Куди телефонувати:

116 111 (кожного дня з 09:00 до 21:00)

Дитина та дорослий може зателефонувати на гарячу лінію 1545*3, ЯКЩО:

дитина потрапила в небезпечну ситуацію, а дорослим – з питань, яким чином забезпечити дітей, дізнатися більше про технології та особливості попередження ризиків

Контакти Урядової консультативної лінії з питань безпеки дітей в інтернеті:

1545*3 (1545, далі обрати 3)

Дитина може звернутися до психологів організації Teenenergizer, ЯКЩО:

у неї з'являються питання щодо психічного, сексуального та репродуктивного здоров'я, або якщо вона хоче дізнатися більше про свої права у сфері охорони здоров'я

Де залишити заявку:

teenenergizer.org/consultations/

Дитина та дорослий може анонімно написати на портал фонду IWF, ЯКЩО:

дитина або дорослий натрапили в інтернеті на контент зі сценами сексуального насильства над дітьми (дитячої порнографії)

Де залишати повідомлення:

<https://stop-sexting.in.ua/send/>

Даний інформаційний аркуш можна [роздрукувати та розмістити](#) у навчальних класах, учительській, на інформаційних табло тощо

Навчання навичкам безпечної поведінки онлайн - головна стратегія захисту дітей від насильства в інтернеті. Сім'я (батьки) та школа (адміністрація, вчителі, психологічна служба школи) покликані спільно діяти задля комплексної профілактики та протидії сексуальному насильству над дитиною в інтернеті.

Наша задача, як дорослих, - не залишати дитину сам на сам з проблемою. А допомагаючи, - діяти екологічно та етично, аби не нашкодити, а вирішувати ситуацію у найкращих інтересах дитини!

ТЕРМІНОЛОГІЯ

Експертами освітнього проєкту "stop_сехтинг" визначені наступні види сексуального насильства над дітьми в інтернеті:

№ 01 — Секстинг

це обмін власними фото-, відео- та текстовими матеріалами інтимного характеру, із застосуванням сучасних засобів зв'язку: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж

№ 02 — Сексторшен

це налагодження незнайомцями довірливих стосунків в інтернеті з метою отримання приватних матеріалів, шантажування ними та вимагання грошей чи додаткових матеріалів

№ 03 — Онлайн-грумінг

це побудова дорослим/групою дорослих осіб довірливих стосунків з дитиною (підлітком) з метою сексуального насильства онлайн чи у реальному житті

№ 04 — Кібербулінг

систематичне цькування та вчинення насильства за допомогою засобів електронної комунікації. Він може відбуватися в соціальних мережах, месенджерах, ігрових платформах та мобільних телефонах. Це неодноразова поведінка, спрямована на залякування, провокування гніву чи приниження тих, проти кого він спрямований

№ 05 — Порнографічний контент (продукція порнографічного характеру)

будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, в тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру

Згідно з класифікацією експертів проєкту De Shame, виділяються чотири основні типи онлайн-насильства щодо підлітків:

№ 01 — Обмін сексуальними зображеннями (та відео) без згоди

сексуальні фото та відео людини знімаються та поширюються без її на те згоди

№ 02 — Експлуатація, примус чи погрози

особу, яка отримує погрози сексуального змісту, примушують брати участь у сексуальній поведінці (онлайн) або шантажують сексуальним контентом. В українських джерелах цей тип насильства визначають онлайн-грумінгом (чи кібергрумінгом) – це пропозиція та заохочення дівчат (частіше дорослим/групою дорослих) надсилати особисті фотографії відвертого характеру, заклик до спілкування на тему сексу. Розпочинається з вивчення інформації про дівчину/хлопця у соціальних мережах, далі – пропонування себе "у друзі"/"підписники", листування на теми, цікаві підліткові, приєднання до групи, створеної підлітками, налагодження довірливих стосунків через онлайн-ігри та обмін популярним контентом. Подальший шантаж має назву "сексторшен" (дитині погрожують розповсюдити її інтимні фото та відео, якщо не будуть виконані певні умови – злочинець вимагає більше контенту, грошей, а згодом наполягає на особистій зустрічі)

№ 03 — Сексуальний булінг

особа постійно зазнає нападок або систематично виключається з певної групи людей за допомогою використання контенту сексуального змісту, що принижує, засмучує або дискримінує її (наприклад, "доксинг" (англ. doxing) – явище, коли персональна інформація, наприклад, контактні дані, публікується онлайн разом із контентом сексуального характеру, на кшталт "вона/він доступна/ний")

№ 04 — Небажана сексуалізація

особа отримує небажані запити, коментарі про сексуальне життя та інший контент сексуального характеру (наприклад, коли дівчина отримує небажані "дікпіки" (з англ. dickpics – зображення пеніса)

ЛІТЕРАТУРА, ЯКА СТАНЕ У НАГОДІ

- 01 Кочарян А. Б., Гущина Н. І. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі : навчально-методичний посібник. Київ, 2011. 100 с.
- 02 Найдьонова Л. А. Цифрові ризики в умовах дистанційної освіти в часи пандемії: Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Актуальні проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість в умовах сучасних викликів» 8 квітня 2021 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2021. 3(1)
- 03 Полек Т., Саніна Т., Соболев Ю. Вплив пандемії COVID-19 на щоденні практики дитинства. Київ : Український культурний фонд, 2022. 79 с.
- 04 Посібник INSPIRE: дії для впровадження семи стратегій задля припинення насильства стосовно дітей : Одеський Благодійний Фонд «Шлях до дому», 2019. 291 с.
- 05 Рекомендації щодо онлайн безпеки для педагогічних працівників [Електронний ресурс] / Анастасія Дьякова, Тамара Береговська, Аліна Касілова, Поліна Кликова, Олександр Татарінов, Олена Ходорчук. — [б. в.] : [б. в.], 2020. — 34с.
- 06 Livingstone, S., Haddon, L. Introduction. Kids online: opportunities and risks for children / S. Livingstone and S. Haddon (eds.). Bristol, UK : The Policy Press, 2009. P. 1–6.

ПАМ'ЯТКА РОЗРОБЛЕНА

Анною Дробот, магістеркою ОНП "Соціальна реабілітація", Київського національного університету імені Тараса Шевченка під науковим керівництвом Ольги Байдарової, кандидатки психологічних наук, доцентки, доцентки кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київського національного університету імені Тараса Шевченка у рамках кваліфікаційної роботи на тему "Протидія сексуальному насильству над дітьми в інтернеті"

Київ, 2022